ЖАДАННЯ ВЛАДИ

Спроба переоцінки всіх цінностей

Перекладено за виданням: Friedrich Nietzsche.

Werke, Band VIII, Leipzig, 1899.

ПЕРЕДМОВА

Цю книгу я писав не для загалу. Може, ніхто з моїх читачів ще й на світ не родився. Може, будуть ними ті, що збагнули мого Заратустру: я ж не сплутаю їх із тими, які вже й сьогодні мають вуха, – мені належить саме прийдешнє. Дехто народжується лише після власної смерті.

Я надто добре знаю умови, – й вони доконечні, – за яких можна зрозуміти мене. Треба бути справедливим аж до суворості в царині духу, щоб бодай витримувати моє завзяття і пристрасть. Треба мати звичку жити в горах і згорда дивитися на балачки про політику і всілякі націоналізми. Треба бути байдужим, не питати, чи істина дасть плоди, а чи стане вам згубою... Сильні полюбляють питання, до яких сьогодні ще ніхто не зважився підступити: адже в них є сміливість зазіхати на заборонене, – отже, заганяти себе в лабіринт. Це досвід самотності, всемеро дошкульнішої за звичайну відлюдність. Для нової музики потрібні й вуха нові. Для далекого – нові очі. І нове сумління, щоб почути досі німу істину. І прагнення надзвичайної ощадності: тримайте свою силу й завзяття при собі... шануйте себе; любіть себе; зберігайте безумовну внутрішню свободу...

Ну що ж! Читачу, мій правдивий, приречений читачу, ти зовсім самотній, – а де ж тоді решта? Решта – це просто людство. Треба здолати людство своєю силою й шляхетністю душі, – отже, зневагою...

Фрідріх Ніцше

Книга перша

АНТИХРИСТ

Спроба критики християнства

1

Подивімось на себе. Ми гіперборейці, – і чудово знаємо, в якій далечіні живемо. "До гіперборейців не потрапиш ні водою, ні суходолом", – таке писав про нас ще Піндар. По той бік півночі, криги і смерті – наше життя і щастя... Ми відкрили щастя, пізнали путь і, проблукавши тисячі років у лабіринті, знайшли вихід. Одначе, хто ж його знайшов? Невже таки сучасна людина? "Я не знаю ні виходу, ні входу, я все те, що не знає ні виходу, ні входу", – зітхає сучасна людина... Від цієї сучасності ми вже хворі – від ганебних мирних угод, полохливих компромісів і всього чеснотливого бруду сучасних "так" і "ні". Така терпимість і largeur[3] душі, яка все "прощає", бо ж усе "розуміє", для нас просто сироко. Ліпше жити серед криги, ніж серед сучасних чеснот та інших південних вітрів!.. Ми були досить сміливі, не щадили ні себе, ні інших, але ми вже давно не знаємо, навіщо нам ця сміливість. Ми були похмурі, нас прозвали фаталістами. Наша доля – це повнота, напруга й зосередженість сили. Ми спрагли за блискавицями й діянням, ми стоїмо якнайдалі від щастя недолугих – "відданості"... В нашім небі знялася буря, наша внутрішня природа спохмурніла: не було в нас ніякого шляху. Формула нашого щастя: тверде "так" або "ні", пряма лінія і мета...

Що таке добро? Все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу.

Що таке зло? Все, що походить від слабості.

Що таке щастя? Коли відчуваєш, як зростає сила, отже, долається опір.

Потрібна не вдоволеність, а більша могутність, не просто мир, а війна; не чеснота, а дія (чеснота ренесансної доби, virtu[4], безморальна чеснота).

Недолугі й безпорадні мусять загинути – це перший принцип нашої любові до людини. І в цьому їм треба допомогти.

Що шкідливіше за будь-яке нечестя? Співчуття справі всіх недолугих і безпорадних – християнству...

3

Я не збираюся говорити про те, чого в доконечній послідовності мусить позбуватися людство (адже повинна зостатися людина), а тільки з'ясую, яку саме людину слід плекати, який людський тип має найвищу вартість, найгідніший життя і майбутнього.

Цей найвартісніший тип об'являвся вже досить часто, – але як щасливий припадок, як виняток: бажаним він не був ніколи. Радше його просто боялися, досі він був майже страхіттям, – і, відчуваючи переляк, бажали, вирощували й урешті отримали цілком протилежний тип: свійську тварину, стадну істоту, хворого звіра на ймення людина – християнина.

4

Хоч ми сьогодні в це віримо, людство ніколи не прагло ставати кращим, сильнішим чи вищим. "Поступ" – це цілком сучасна, отже, неправдива ідея. І своєю вартістю європеєць сьогодення значно поступається європейцеві ренесансної доби; розвиток аж ніяк не конечне пов'язаний із якимось піднесенням, злетом, посиленням.

З іншого боку, в різних місцях Землі і в різних культурах траплялися вікопомні щасливі випадки: воістину об'являвся вищий тип, істота, яка височіла поміж загалу, немов надлюдина. Такі неймовірно щасливі оказії траплялися завжди й, може, будуть і надалі. За сприятливих обставин такі щасливі жеребки можуть діставатися навіть цілим поколінням, племенам і народам.

5

Християнство аж ніяк не слід оздоблювати й прикрашати: воно стало смертельним ворогом цій вищій людині, засудило всі її провідні інстинкти і виділило з них зло і злих; сильна людина – це зразок негідника, "прокляте поріддя". Християнство стало на бік усіх недолугих, ниць і безпорадних, створило ідеал, який суперечив потужним інстинктам виживання, загидило навіть розум духовно сильніших натур, оголосивши гріховними й облудними найвищі духовні вартості й прозвавши їх спокусами. Ось приклад, що завдає найбільшого жалю: загибель Паскаля, який вірив, ніби його розум розбещений унаслідок первородного гріха, тоді як насправді його занапастило християнство!

6

Мені відкрилося болюче, страхітливе видовисько: я підняв завісу над занапащеним людством. Ці слова, що злетіли з моїх вуст, вільні принаймні від підозри, ніби в них криється моральне засудження людства. Вони – ще раз наголошую на цьому – вільні від усякої моралі: адже це занапащення я найдужче відчуваю саме там, де досі якнайщиріше вбачали "чесноту" і "божественність". Я розумію занапащення, – ви, мабуть, уже здогадалися, – як decadence[5] і загалом уважаю, що всі вартості, до яких нині найдужче пнеться людство, – це вартості decadence'у.

Тварина, вид, індивід занапащаються тоді, коли втрачають свої інстинкти; коли обирають те, що їм шкодить, і потім до нього прагнуть. Історія "високих почуттів", "людських ідеалів", – може, я й мушу її викласти, – це вже майже пояснення, чому людина така занапащена. Саме життя постає переді мною як інстинкт зростання і тривкості, накопичення сил і влади; де бракує жадання влади, там занепад. Я вважаю, що цього жадання бракує всім найвищим людським вартостям, – натомість, прикрившись священними іменами, запанували занепадницькі, отже, нігілістичні вартості.

7

Християнство називають релігією співчуття. Співчуття є протилежністю палких поривань, які посилюють життєве завзяття: воно пригнічує. Коли є співчуття, втрачається сила. Співчуття ще дужче виснажує силу, вже підірвану життєвими стражданнями. Унаслідок співчуття страждання навіть стає заразливим, і за сприятливих обставин сукупне марнування життєвої снаги і самого життя сягає неймовірних меж, незмірно перевершуючи початкову причину (як от в історії зі смертю Назареянина). Це лише перший погляд, проте є важливіші. Придивившись до шкоди, якої завдає співчуття, і до втрат, яких зазнає людина, ми ще виразніше побачимо його ворожий життю характер. Співчуття цілком перекреслює закон розвитку, – отже, закон добору. Воно підтримує те, що вже хилиться до загибелі, боронить приречених і неспроможних і завдяки надміру безпорадних і безталанних, яким дозволяє жити, саме життя робить похмурим і непевним. Спочуття наважилися називати чеснотою (в будь-якій шляхетній моралі це просто недолугість); але й цього замало: його зробили основою і початком усіх чеснот, – щоправда (й цього не слід забувати), з погляду філософії нігілістичної, девіз на щиті якої – заперечення життя. Шопенгауер мав слушність: співчуття заперечує життя, робить його гідним зневаги; співчуття – це практика нігілізму. Наголошую ще раз: це гнітюче й заразливе почуття перекреслює ті інстинкти, які підтримують життя й надають йому більшої ваги; співчуття помножує злидні і підпирає злидарів, є головним знаряддям

посилення decadence'у, – співчуття спонукає до нічого! Але ж не говорять "ніщо", а кажуть "потойбічне" чи "бог", "істинне життя" чи нірвана, спасіння, раювання... Ця невинна риторика з царини релігійно-моральної ідіосинкразії відразу видається не такою вже й невинною, коли збагнути, яка саме тенденція натягає на себе одежу з витончених слів: тут проступає ворожість до життя. Шопенгауер був ворогом життю і тому співчуття уважав чеснотою... Арістотель, як відомо, бачив у співчутті хворобливий і небезпечний стан, при якому корисно раз у раз очищати кишечник; він розумів трагедію як проносне. Корячись життєвим інстинктам, треба й справді шукати способу стримати таке хворобливе й небезпечне роздимання співчуття, яке ми бачимо в Шопенгауера (і, на жаль, ще й у всьому літературному та мистецькому decadence'і від Санкт-Петербурга до Парижа, від Толстого до Вагнера),– нехай воно лусне... Християнське співчуття – це найнездоровший складник нашої хворої сучасності. Зробитися лікарем, виявити безжальність, твердо тримати ножа – наш обов'язок, наша любов до людини, бо ж ми філософи, ми гіперборейці!..

8

Необхідно сказати, кого ми вважаємо своєю протилежністю: теологів і всіх, хто має у тілі хоч краплю теологічної крові – всю нашу філософію... Треба подивитися на погибель зблизька, а ще ліпше – треба відчути її поряд, дійти майже до самої могили, щоб утратити потяг до будь-яких жартів (на мою думку, вільнодумство наших шановних натуралістів і фізіологів – просто жарт; для правдивого вільнодумства їм бракує пристрасті, внутрішнього горіння). Те затруєння сягає значно далі, ніж гадають: теологічний інстинкт "зарозумілості" я знов-таки бачу повсюди, де сьогодні розводяться про "ідеалізм", де, спираючись на високе походження або право, неприхильно і зверхньо трактують дійсність... Ідеаліст, як і священик, тримає в руці всі високі поняття (і не тільки в руці!) і, граючись ними, з зичливою зневагою нападає на "розум", "глузд", "честь", "добробут" та "науку"; він дивиться на них згорда як на шкідливі й облудні сили, над якими ширяє чистий самодостатній дух, – ніби покора, цнота, злидні, одне слово, святість, досі не завдали життю

несказанно більшої шкоди, ніж усі жахіття й нечестя... Чистий дух – це чиста брехня. Допоки священик, цей професійний огудник, обмовник і отруйник життя, буде вважатися вищою людиною, на питання "що є істина?" не буде ніякої відповіді. Істину вже поставили догори дригом, якщо присяжний адвокат заперечення й небуття вважається представником "істини"...

9

Цьому теологічному інстинктові я оголошую війну, його сліди я знаходжу всюди. Хто має в собі хоч краплю теологічної крові, той ставиться до всього упереджено, лукаво й нечесно. Пафос, який постає при цьому, називають вірою: аби не помічати незнищенної фальші, навіки заплющують очі. Дивлячись мов у викривлені скельця, до всього прикладають мораль, чесноту і святість; добре сумління пов'язують із хибним баченням, та ще й вимагають, щоб усі інші скельця не мали ніякої вартості: адже словами "бог", "спасіння", "вічність" вони вже освятили свої власні. Я ще й тепер повсюди відкопую теологічний інстинкт: з усіх, що існують на землі, це найпоширеніша і, власне, справді потаємна й підпільна форма фальші. Те, що теолог проголошує правдивим, мусить бути облудним: це вже майже готовий критерій істини. В цьому й полягає найпритаманніший теологам інстинкт виживання, який забороняє, щоб хоч трохи шанували чи навіть просто згадували реальність. Куди лише сягне теологічний вплив, там уже всі оцінки перевертаються догори ногами, поняття "істинне" та "облудне" доконечне міняються місцями: те, що найзгубніше для життя, зветься "істинним", а те, що його підносить, підводить, потверджує, виправдовує і забезпечує йому перемогу, зветься "облудним"... І коли трапляється, що теологи, впокоривши "сумління" володарів (або народу), простягають руку до влади, то не маймо ніякого сумніву в тому, що відбувається насправді: нігілістичне жадання влади – це жадання кінця...

10

Якщо я скажу, що філософія занапащена теологічною кров'ю, німці збагнуть мене зразу. Протестантський священик – це дідусь німецької філософії, а сам протестантизм – її peccatum originale[6]. Що таке протестантизм? – Однобічний параліч християнства, – і не тільки його, а ще й розуму... Досить лише промовити "Тюбінгенська школа", аби зрозуміти, чим є по суті німецька філософія, – підступною теологією... Шваби найліпші брехуни в Німеччині, бо вони брешуть невинно... І навіщо тоді тішитись, що в німецький учений світ, який на три чверті складався з учительських і священицьких синів, увійшов Кант; чому служить німецьке переконання, яке має відлуння ще й сьогодні, ніби з Кантом почався поворот до ліпшого? Теологічний інстинкт німецьких учених відчув, що тепер стало знову можливим... Кружний шлях до старих ідеалів уже пробитий, завдяки пронозуватому скепсису, – як не можна довести, то, значить, не можна й спростувати, – вже знову схопилися за поняття "істинний світ", розуміння моралі як сутності світу... Розум, повноваження розуму не здатні сягати так далеко... З реальності зробили "видимість", реальним почали вважати не правдивий, а цілком вигаданий світ, світ того, що має бути... Кантів успіх – це просто успіх теолога: Кант, як і Лютер, як і Лейбніц, був ще одним гальмом для вже й так непевного розвитку німецької справедливості.

11

Ще одне слово проти Канта як мораліста. Чеснота – це все-таки наш винахід, наша особиста потреба й оборона; якщо ж розуміти її інакше, це просто згуба. Те, що не сприяє життю, стає йому шкідливим; чеснота з самого лише схиляння перед поняттям "чеснота", як того хотів Кант, лише шкодить. "Чеснота", "обов'язок", "добро в собі", загальне і знеособлене добро – все це вигадки, якими кенігсберзький китаєць потвердив занепад і ослаблення життя. Найглибші закони життя й розвитку вимагають якраз протилежного: щоб кожен мав свою чесноту, свій категоричний імператив. Якщо народ плутає свій обов'язок із поняттям обов'язку взагалі, він простує до загибелі. Найглибше – аж до самого кореня – руйнує будь-який "знеособлений" обов'язок, усяка

жертва молоху абстракції... І чому це не відчули, який ворожий життю Кантів категоричний імператив!.. Адже він спирався тільки на теологічний інстинкт! Слушність поведінки, до якої спонукають життєві інстинкти, доводиться втіхою, а ті нігілісти з християнсько-догматичним нутром розуміють утіху як щось ганебне... Таж найшвидше руйнування тоді, коли людина як автомат "обов'язку" працює, мислить і відчуває без утіхи, без будь-якої внутрішньої потреби і глибоко особистого вибору. Це ж бо найкоротший шлях до decadence'у, ба навіть ідіотизму... Отже, Кант – ідіот... І така людина була сучасником Гете! Лиховісний павук уважався німецьким філософом, – уважається й досі!.. Я остережуся казати, якої я думки про німців... Хіба ж для Канта французька революція не була переходом від неорганічної форми держави до органічної? Хіба ж він не питав себе, чи є така подія, яку б можна було пояснити чимось іншим, окрім моральної природи людини, так що вона відразу й довіку потверджує "схильність людськості до добра"? І Кант відповів: "це революція". Хибні інстинкти геть в усьому, протиприродне як потяг, німецький decadence як філософія – ось що таке Кант!

12

Я не казатиму про скептиків – кількох пристойних постатей в історії філософії, – зате решта навіть не знала перших вимог інтелектуальної справедливості. Всі ці великі мрійники й дивовижні звірі мов ті жіночки: "прекрасні почуття" для них аргументи, тугі й випнуті груди – міх божественності, переконання – критерій істини. Зрештою ще й Кант зі своєю "німецькою" невинністю, вдаючись до поняття "практичний розум", пробував обнаучити цю розбещеність, відсутність розумового сумління. Він зумисне вигадав такий розум, володіючи яким, ні про який глузд уже й дбати не треба: в ньому відлунює лише мораль, піднесена вимога "ти повинен". Зважте, що майже в усіх народів філософ є дальшим розвитком священицького типу, – і тоді ця священицька спадщина – карбування кожним своєї фальшивої монети – вже не буде вас приголомшувати. Коли в людини священні завдання, приміром, поліпшувати, рятувати чи звільняти людство, коли у себе в грудях вона відчуває божественність і виступає рупором потойбічного імперативу,

то, взявши на себе таку місію, вона ставить себе поза межі будь-яких сумірних із розумом оцінок, ба навіть освячує себе цим завданням, уважає постаттю якогось вищого порядку!.. Хіба ж священика обходить наука! Він для цього стоїть занадто високо!.. Але ж досі панував священик!.. Він визначав поняття "істинне" та "неістинне"!..

13

Цього не треба недооцінювати: це ж ми, вільнодумці, самі є втіленням "переоцінки всіх цінностей", запеклої війни давнім уявленням "істинне" та "неістинне" і перемоги над ними. До найвартісніших поглядів доходять найпізніше, але найвартісніші погляди – це вже методи. Всі методи й засади наших сьогочасних учених зневажалися тисячі років, їм самим не дозволялося спілкуватись із "порядними людьми", – їх уважали "богоненависниками", хулителями істини, "одержимими". Вчені були ніби парії. Проти них повставав увесь пафос людства, – людські уявлення про те, чим має бути істина і яким має бути служіння істині: кожне "ти мусиш" досі було спрямоване проти нас. Об'єкт наших досліджень, наші дії, наша спокійна обережність і сумнів – усе вважалося гідним осуду і зневаги. Зрештою цілком слушно спитати, чи це, часом, не естетичні вподобання так довго тримали людей у сліпоті: вони вимагали від істини живописних ефектів і водночас жадали, шоб вона ще й зачіпала почуття... Наша скромність уже давно суперечила цим уподобанням... О, ми впізнаємо цих божих індиків...

14

Ми перевчилися, ми в усьому стали скромніші. Вже не виводимо людину з "духу" і з "божества", а повертаємо її до тварин. І, на нашу думку, це найсильніша – бо найхитріша – тварина; наслідком цього виступає її духовність. Із другого боку, ми боремось проти пихи, яка ще й сьогодні прагне зіп'ятися на ноги: мовляв, створення людини – це наслідок грандіозного попереднього задуму, вершина тваринного розвитку. Але людина – аж ніяк не вінець творіння, поряд із нею на тому ж шаблі досконалості стоять усі інші істоти... І ми, коли йдеться про

людину, стверджуємо таке: проти всіх інших істот людина, – навіть з усім її цікавущим змістом, – найбезпорадніший і найхоровитіший звір, що, збочивши з битого шляху інстинктів, заблукав у найзгубніших манівцях. Що ж до тварин, то вперше ще Декарт із гідною поваги сміливістю думки наважився розуміти тварину як machina[7]; вся наша фізіологія пнеться, аби довести це судження. Але, йдучи за логікою і всупереч Декартові, не вирізняймо й людину: те, що сьогодні ми взагалі розуміємо в людині, можна пояснити, лише сприймаючи її як машину.

Раніше людині як одну з прикмет істоти вищого порядку надавали "нескуту волю", але сьогодні ми відібрали в людини навіть волю, і саме це слово вже не має ніякого сенсу. Старе слово "воля" служить тільки для позначення певної індивідуальної реакції, яка є доконечним результатом спільної дії цілої купи почасти суперечливих, почасти узгоджених подразників: воля вже не "діє" і не "спонукає"... Колись у людській свідомості, в "духові" вбачали доказ високого походження людини, її божественності; щоб удосконалити людину, їй радили, аби вона, немов черепаха кінцівки, втягла свої почуття досередини, урвала спілкування з усім земним, зреклася тлінної оболонки, – і тоді залишиться головне: "чистий дух". Але й тут ми розважили ще ліпше: усвідомленість, "дух" почали вважатися просто симптомом відносної недосконалості організму, спокусою, химерою, хибою, тягарем, який без потреби виснажує нерви, – ми заперечували, що може існувати довершеність, допоки залишається свідомість. "Чистий дух" – це чиста дурниця: коли ми не врахуємо нервову систему й почуття, "тлінну оболонку", то ми прорахуємось: далі немає вже нічого!..

15

Християнство як мораль і релігія ніде й близько не підступає до дійсності. В ньому є цілком уявні причини ("бог", "душа", "я", "дух", "нескута" або навіть "скута воля") й вигадані вчинки ("гріх", "спасіння", "ласка", "кара", "прощення гріхів"). Спілкування між уявними істотами ("бог", "дух", "душі"), вигадане природознавство (антропоцентричне; цілковита відсутність уявлень про природні причини), вигадана

психологія (повне нерозуміння своєї природи, тлумачення приємних або неприємних відчуттів, наприклад, стану nervus sympathicus[8] із допомогою знакової мови релігійно-моральної ідіосинкразії: "каяття", "докори сумління", "диявольські спокуси", "присутність господа"), вигадана телеологія ("царство боже", "останній суд", "вічне життя"), Й усім на досаду цей цілком вигаданий світ значно відрізняється навіть від вимріяного світу: адже цей останній віддзеркалює дійсність, а вони її фальшують, знецінюють і заперечують. Тільки-но як протилежність поняттю "бог" з'явилося поняття "природа", то слово "природний" стали вживати замість "проклятий", – увесь той вигаданий світ породила ненависть до природного (дійсності!), він є проявом глибокої огиди до реальності... Але цим усе й пояснюється. Хто ж має підстави всілякою брехнею відвертати від дійсності? Той, для кого вона – страждання. Та якщо дійсність – страждання, то це нещаслива дійсність. Причиною зародження несправжньої релігії й моралі є надмір невтішних відчуттів і обмаль утішних: така несумірність є зародком decadence'y.

16

До такого ж висновку спонукає й критика християнського поняття "бог". Народ, який вірить у себе, ще має свого власного бога. В ньому він ушановує чинники свого процвітання, свої чесноти; свій добробут і силу він відбиває в істоті, до якої за це можна пойматись удячністю. Хто багатий, той прагне роздавати; гордий народ потребує бога, аби приносити жертви... За таких умов релігія – це одна з форм удячності. Людина вдячна сама собі і тому їй потрібен бог. Такий бог повинен мати змогу допомагати і шкодити, бути як другом, так і ворогом, – перед ним схиляються і в доброму, і в злому. Через те ніхто й не відчуває протиприродної потреби каструвати його й перетворювати на бога лише самого добра. Лихий бог потрібен так само, як і добрий: адже своє існування людина завдячує не тільки терпимості й зичливості... Навіщо такий бог, що не знає гніву і помсти, заздрості і глуму, хитрощів і насильства? Що, може, ніколи й не відчув чарівливого ardeurs[9] перемоги і нищення? Такого бога не розуміли б: навіщо він здався? – Але ж тоді, коли народ гине, коли він відчуває, як без сліду зникає віра в

майбутнє і надії на свободу, коли покора видається йому доконечною необхідністю, а рабські чесноти – запорукою виживання, тоді він мусить змінити свого бога. Тепер бог стане полохливим, боязким і скромним, почне схиляти до "душевного спокою", до відмови від ненависті, до поблажливості й "любові" до друзів і навіть до ворогів. Він без упину моралізує, заповзає в пустки всяких особистих чеснот, стає богом для кожного, робиться приватною особою, космополітом... Колись він представляв народ, його силу й душу, потяг до влади і загарбань, – а тепер він просто лише добрий бог... Справді, ніякої іншої альтернативи для богів нема: вони або відбивають жадання влади, – залишаючись народними богами, – або ж безсилля й покору, стаючи з необхідності добрими...

17

Там, де хоч трохи ослабне жадання влади, незмінно зароджується фізіологічний відступ, decadence. І відтоді божество decadence'у, обтяте з усіх чоловічих чеснот і звичок, доконечне перетворюється на бога фізіологічно підупалих і недолугих. Проте слова "недолугі" вони не кажуть, а називають себе "добрими"... Не треба довго думати, аби зрозуміти, в які історичні миті вперше об'являється дуалістична вигадка про доброго і лихого бога. Поневолені інстинктивно перетворюють свого бога на "добро в собі" і, керуючись тим же інстинктом, бога своїх переможців позбавляють усіх добрих рис; вони помщаються на їхньому богові і роблять із нього чорта. Отже, обох – доброго бога і чорта – породив decadence. І як можна ще й сьогодні піддаватися простакуватим християнським теологам і разом із ними казати, що розвиток поняття "бог" від народного бога, "бога Ізраїлю", до християнського бога, до уособлення всякого добра є поступом? – Але погоджувавсь із цим навіть Ренан. Ніби Ренан мав право на простакуватість! Бо ж у вічі впадає протилежне. Коли з поняття "бог" вилучити силу і сміліcть, гордощі і жадання влади – всі передумови життєвого розквіту, – коли його мало-помалу обернути в символічний костур для потомлених, у рятівний круг для всіх потопельників, коли сам він зробився par excellence[10] богом злидарів, недужих і грішників,

а означення "Спаситель" зрештою стало другим найменням бога, то про що ж свідчить така переміна, така обтята божественність? – Бо ж, по суті, "царство господнє" стає більшим. Попервах жив у ньому тільки його народ, тобто обрані. Та відтоді бог, як і сам народ, пішов у світи, на чужину; цей найбільший космополіт уже ніде не посидить спокійно і, зрештою, перетворив на свою домівку ввесь світ: перед ним уклякають "незліченні тлуми" й половина землі. Проте бог "незліченних тлумів", цей демократ поміж богами, аж ніяк не гордий поганський божок, – він зостався євреєм, богом закутнів, усіляких похмурих кутів і шпарок, усіх нечистих халуп цілого світу!.. Його світова держава скидається на підземне царство, шпиталь, країну печер і гетто... І сам він блідий, безсилий і такий decadent. Навіть найблідіші з блідих – добродії метафізики, ці альбіноси понять, – опиняються зверху й запановують над ними. Вони так довго обплітають його павутинням, що й він, приспаний їхнім снуванням, теж обертається в павука, стає метафізиком. І відтоді він світ виплітає з себе – sub specie Spinozae[11] стає дедалі блідішим і тоншим, перетворюється на "ідеал", "чистий дух", "absolutum"[12], "річ у собі"... Падіння бога полягає в тому, що він стає "річчю в собі"...

18

Християнське розуміння бога, – бог як покровитель недужих, як павук, як дух, – одне з найогидніших уявлень про бога, які будь-коли створили на землі; воно, мабуть, є навіть найнижчою точкою висхідної лінії розвитку різних уявлень про бога. Бог виродився і замість пояснювати й незмінно потверджувати життя, почав його заперечувати! Слово "бог" оголошує війну життю, природі і потягу до життя! Бог – це основа всяких обмов "цьогобічного життя" і всіляких вигадок про "потойбічне". У богові обожнили ніщо, жадання порожнечі проголосили священним...

19

Те, що сильні раси північної Європи не відштовхнули християнського бога, не робить ніякої честі їхнім релігійним здібностям – не кажучи вже про їхній смак. Вони б мали впоратись із таким недужим, старим і немічним поріддям decadence'у. За те, що вони з ним не впорались, на них упало прокляття: недуга, тлінність і суперечливість просякли всі їхні інстинкти, – відтоді вони не створили жодного бога! Минуло майже дві тисячі років – і нема ні одного нового бога! Але одвічно й незмінно, немов обумовлений правом, як ultimatum і maximum боготворчої сили, як creator spiritus[13] у людях постає жалюгідний бог християнського монотонотеїзму! В цьому покручі занепаду і пустки, поняття і його протилежності освячено всі інстинкти decadence'у, будь-яку полохливість і душевну втому!..

20

Засудивши християнство, я аж ніяк не хочу покривдити споріднену релігію, яка кількістю вірних навіть перевершує його, – буддизм. Обидві релігії нігілістичні – це релігії decadence'у, й усе ж вони значно відмінні одна від одної. Критики християнства повинні від щирого серця подякувати індійським ученим за те, що можуть тепер порівняти ці дві релігії. Буддизм незмірно реалістичніший від християнства: йому віддавна притаманний об'єктивний і холодний розгляд питань, пов'язаних із тілом, він був наслідком кількасотрічного розвитку філософської думки; коли він постав, поняття "бог" було вже вироблене. Буддизм – це єдина власне позитивістська релігія з усіх, що були в історії; навіть у своїй теорії пізнання (крайній феноменалізм) він проголошує війну не "гріхові", а, цілком визнаючи дійсність, "стражданню". Він – і в цьому його глибока відмінність від християнства – вже поминув самооману моральних уявлень і, якщо сказати моєю мовою, стоїть по той бік добра і зла. Ось два фізіологічні стани, на які він спирається і на яких невпинно зосереджує увагу: по-перше, надмірна подразливість почуттів, яка проступає витонченою вразливістю; по-друге, надмірне поривання в сфери духу, надто довге життя в царині понять і логічних операцій, унаслідок чого особисті інстинкти занедбуються заради всіляких "безособистих" кривд (з досвіду

принаймні дехто з моїх читачів – як і я сам – знає про "об'єктивність" цих станів). Такі фізіологічні стани пригнічують людину: саме від цього з гігієнічних міркувань застерігає Будда. Натомість він надає простору життю, робить його мандрівним; радить бути стриманим у їжі й уникати певного харчу; остерігатися spirituosa[14]; стримувати всі почуття, не гніватись і не шаленіти: не перейматися ні собою, ні іншими. Буддизм вимагає уявлень, які водночас не дають і не відбирають спокою, – винаходить спосіб стерпно ставитись до навколишніх. Добро і доброту він розуміє як запоруку здоров'я. Молитва й аскеза відсутні: нема ніякого категоричного імперативу, взагалі будь-якого примусу, навіть у чернечій громаді (з монастиря можна вийти). Ту надмірну подразливість посилює геть усе, тому буддизм не оголошує війни інакодумцям. Його вчення лише бореться з бажанням помсти, з незичливістю, з ressentiment[15] ("Ворожнечу ворожнечею не долають", – ось що зворушливо й незмінно повторюють у буддизмі). І в цьому є цілковита слушність: з дієтичного погляду саме ці почуття найшкідливіші для здоров'я. Духовне знесилення, яке проступає в надмірній "об'єктивності" (нею зветься занепад індивідуальних інтересів, зневага до особи і зменшення "егоїзму"), буддизм поборює потужним спрямуванням інтересів – навіть духовних – на особу. В буддійському вченні егоїзм – обов'язок: принципи "найголовніше – це потреба" і "як позбутися страждань" визначають і регулюють усю духовну дієту (читачеві, мабуть, пригадується той афінянин, що боровся з чистою "науковістю", – Сократ, який, розглядаючи особистий егоїзм, теж звеличив його і назвав мораллю).

21

Передумовами зародження буддизму були надзвичайно м'який клімат, велика лагідність і терпимість звичаїв, відсутність будь-якого воєнного завзяття; крім того, нове вчення мало своїх прихильників і серед високих, і навіть серед учених верств. Найвищою метою проголосили веселість, спокій і відсутність бажань, – і такої мети досягали. Буддизм – це аж ніяк не релігія, в якій людина лише

сподівається сягнути досконалості: досконалість – найпоширеніший стан.

У християнстві на перший план виступають інстинкти поневолених і пригноблених, у ньому шукають зцілення щонайнижчі верстви. І щоб мати якусь роботу, не знудитись до решти, вдаються до казуїстики гріха, до самокритики, інквізиції сумління; в християнстві незмінно підживляють (молитвою) поклоніння могутньому, якого звуть богом; найвище в ньому вважається недосяжним, дарунком, "ласкою". Крім того, бракує ще й прилюдності: цілком християнські тільки криївки й закапелки. Тіло зневажають, гігієну відкидають як чуттєвість; церква бореться навіть із чистотою (першим християнським заходом по тому, як вигнали маврів, було закриття громадських лазень, яких тільки в самій Кордові налічувалося 270). Християнство – це своєрідна жорстокість до себе й до інших; це ненависть до інакодумців, прагнення переслідувати. На першому плані проступили темні і невпокійні уявлення: найдужче жадають досягти епілептичних станів, яким дають щонайпишніші назви, а дієту будують так, щоб вона сприяла різним хворобливим станам і надміру подразнювала нерви. Християнство – смертельний ворог земним володарям, усім "шляхетним", а водночас і приховане, потаємне суперництво з ними (прагнучи захопити лише "душу", їм полишили "тіло"). Християнство – це ненависть до духу, до гордості, смілості, свободи і libertinage[16]; це ненависть до почуттів, усіх чуттєвих радощів, радості взагалі...

22

Християнство, скоро лиш відійшовши від своєї первісної основи – найнижчих верств, підземного царства античності – і пнучись до влади поміж варварських народів, уже не спирається на виснажений люд, а вербує собі вірних поміж диких, несамовитих людей – сильних, але безпорадних. У ньому невдоволеність собою і саме страждання – не надмірна подразливість і вразливість, як у буддистів, а радше навпаки: могутнє жадання завдавати болю, обертати внутрішню напругу в недобрі думки й учинки. Аби запанувати над варварами, християнству

були доконечні варварські уявлення й вартості: віддання на пожертву первістка, пиття крові на причасті, зневага до культури і духу; найрізноманітніші тілесні й нетілесні муки, надміру пишний культ. Буддизм – релігія зрілих народів, зичливих і лагідних надміру духовних рас, які занадто вразливі (Європа не доросла до цього ще й досі). Буддизм навертає ті народи до миру і радощів, духовної дієти і певної суворості до тіла. Християнство прагло запанувати над хижаками; зробити їх недужими – спосіб, до якого воно вдавалось, ослаблення – християнський рецепт приборкання, отже, "цивілізації". Буддизм – релігія прикінцевої цивілізаційної втоми, християнство ще ніякої цивілізації не застає і будує її залежно від обставин.

23

Я ще раз нагадаю, що буддизм незмірно холодніший, об'єктивніший і реальніший від християнства. Йому й нітрохи не треба робити пристойними свої страждання і вразливість, уводячи поняття "гріха", він просто проголошує те, що думає: "Я страждаю". Проте для варварів у стражданні нема нічого пристойного, їм спершу потрібно розтлумачити, дати запоруку, що вони таки справді страждають (адже інстинктивно вони заперечують страждання й воліють терпіти їх мовчки). І саме тут у великій пригоді стає слово "чорт": в людини є надміру могутній страхітливий ворог – чого ж тут соромитись, що він завдає страждань?

Християнство має кілька добрих прикмет, які воно завдячує Сходові. Насамперед воно знає, що, зрештою, цілком байдуже, правдиве що-небудь чи ні, та коли у правдивість вірять, то це що-небудь набуває величезної ваги. Правдивість і віра в правдивість – ось два цілком відмінні, майже протилежні світи інтересів, і приходять до них геть різними шляхами. Знати про це – досить, щоб стати мудрим на Сході: так це розуміли брахмани, Платон і послідовники будь-яких шкіл езотеричної мудрості. Якщо, наприклад, щастя полягає у вірі про звільнення від гріха, то й потреби ніякої нема, щоб його передумовою була гріховність людини, – хай тільки вона почуває себе грішником. Зате той, кому насамперед потрібна лише віра, мусить зректися розуму,

знань і досліджень: шлях до істини просто заказують. ...Міцна надія – значно сильніша stimulans[17] до життя, ніж будь-яке одиноке щастя, що відбулося насправді. Страдників треба живити надією, яка не вмре, бо її не спростує ніяка дійсність; не вмре, бо ніколи не справдиться, – отже, потойбічними сподіваннями. (Саме через цю здатність підбадьорювати безталанних греки вважали надію лихом із лих, найпідступнішим лихом: її залишили в скриньці Пандори). ...Щоб зародилася любов, бог мусить бути особою, а щоб зачіпалися найглибші інстинкти, бог має бути молодим. Для жіночої жаги наперед висувають вродливого святого, для чоловіків – Марію. Це зумовлювалось тим, що християнство прагло зіп'ятися там, де зміст культу давно вже визначили культи Афродіти або Адоніса. Вимога цноти посилювала жагу і глибину релігійних інстинктів, культ робився тепліший, мрійливіший, душевніший... Любов – це стан, у якому людина бачить речі здебільшого не такими, якими вони є насправді. На її вершині – оманлива сила, яка водночас підсолоджує і прояснює. Коли є любов, людина найвитриваліша, вона терпить усе. Отже, йшлося про те, щоб створити релігію, в якій можна любити, – і тоді вже й найбільше лихо не зачепить людину: вона його просто не побачить. Оце й усе про три християнські чесноти: віру, надію, любов, – я ж назву їх християнськими мудрощами. Буддизм – надто зріле і занадто позитивістське вчення, щоб отак мудрувати...

24

Тут я торкнуся лише проблеми зародження християнства. Перший принцип її розв'язання такий: християнство можна збагнути тільки на тому грунті, на якому воно постало, – це аж ніяк не рух, спрямований проти єврейських інстинктів, – навпаки, саме воно є їхнім закономірним наслідком, ще однією ланкою їхньої страхітливої логіки. Адже спаситель каже: "Рятунок прийде з Іудеї". Другий принцип такий: психологічний тип галілеянина можна розпізнати ще й досі, але тільки виродившись (отже, скалічівши й набравши чужих рис), він придався б на те, щоб у ньому вбачали образ спасителя людства...

Євреї – найдивовижніший народ в історії людства: коли перед ними постало питання бути чи не бути, вони цілком і твердо і за всяку ціну обрали буття: та ціна складалася з докорінного перекручення природи, всього природного і реального, цілого навколишнього і внутрішнього світів. Вони вийшли за межі всіх умов, за яких доти міг і мав жити народ; вони обрали уявлення, які суперечили природним умовам, а релігію, культ, мораль, історію і психологію послідовно й безповоротно обернули на протилежність їхньому природному змістові. Той же феномен, але в несказанно більшому вимірі і лише як копію ми подибуєм і в християнстві: якщо порівнювати зі "святим народом", християнська церква не могла навіть претендувати на оригінальність. Отже, євреї – найнебезпечніший народ в історії людства: наслідки їхніх дій настільки відвернули людство від правди, що воно ще й досі гадає, ніби Христос проти євреїв, навіть не усвідомлюючи, що це останній єврейський чинник.

У своєму "Родоводі моралі" я вперше психологічно розтлумачив протилежність шляхетної моралі і моралі ressentiment, – остання постає внаслідок заперечення першої і є по суті іудейсько-християнською мораллю. Аби вдавалося відкидати все, що на землі представляє і потверджує силу, красу, звичайність і життєвий розквіт, інстинкту ressentiment, що тут обернувся на генія, було доконечне вигадати інший світ, у якому те потвердження життя трактувалося як зло, як гидота. З погляду психології єврейський народ мав найнездоланнішу життєву силу: адже, потрапивши в неможливі життєві обставини, він, керуючись найглибшою мудрістю виживання, доброхіть перейняв усі інстинкти decadence'у, – але вони над ним не панували, – завдяки їм він здобувся на силу, що могла опиратися "світові". Євреї – протилежність усіх decadent'ів, але настільки вправно прикидаються ними, що завдяки своєму non plus ultra[18] сценічному генієві створюють ілюзію, ніби вони й насправді на чолі всякого decadednt'-ського руху (як от Павлове християнство) й обертають його на щось незмірно сильніше, ніж будь-яке життєствердне вчення. Для тих з-поміж євреїв і християн, які пнуться до влади, – отже, для людей свяще— ницького штибу, – decadence лише засіб: життєві інтереси таких людців полягають у тому,

аби людство зробити недужим і, спаплюживши життя й несучи йому погибель, перекрутити поняття "добро" і "зло", "істина" і "омана"...

25

Історія Ізраїлю неоціненна як типова історія виродження всіх природних вартостей, – і я перелічу п'ять фактів, що потверджують це. Спочатку, насамперед у часи існування царства, Ізраїль теж до всього ставився правильно, – отже, природно. Його бог Яхве був проявом усвідомленої сили, радості і надії: від нього сподівалися перемог і спасіння, з ним вірили, ніби природа дасть усе, що потрібне людям, насамперед дощ. Яхве – бог Ізраїлю, отже, й бог справедливості: це логіка всякого народу, що має незалежність і силу, а тому й чисте сумління. В пишних культах проступають обидва боки самоствердження народу: він дякує за ласкаву долю, що підтримує його розквіт, і дякує за сприяння у зміні пір року, за тлусту худобу і родючий лан. Такі відносини ще довго зостаються ідеалом навіть по тому, як трагічно змінились обставини: в країні запанувала анархія, зовні натискали асі— рійці. Але народ невідступно марив про царя, який був би сміливим войовником і суворим суддею, – найсильніше це висловив типовий пророк (так звався сатирик і критик у ту добу) Ісайя. Але жодна надія не справджувалася. Старий бог уже не міг доконати того, що робив раніше. Люди мусили відцуратися від нього. Що ж сталося? Люди змінили свої уявлення – позбавили їх природності – і, сплативши таку ціну, цупко вчепилися за них. Яхве, бог "справедливості", вже не ототожнюється з Ізраїлем і не виступає символом народного духу, – це тільки бог, залежний від обставин... Поняття бог стало знаряддям у руках священицьких агітаторів, які відтоді всяке добро тлумачили як ласку, а кожне лихо – як кару за непокору богові, як "гріх"; ці брехливі пояснення такого нібито "морального світового ладу" відразу й довіку поставили догори дригом природні поняття "причини" і "наслідку". Коли людина вперше, вдавшись до понять нагорода і кара, випхала зі світу природну причинність, то натомість допустила протиприродну, – і за нею вже нестримно посунула вся решта неприродності. З'явився бог, який вимагає, – замість того, який сприяє, дає пораду, певність і, зрештою,

надихає на кожен сміливий учинок... І мораль уже не відбиває умови життя й розвитку певного народу, не відтворює найпритаманніші йому життєві інстинкти, а, ставши абстрактною, починає заперечувати життя: мораль – це страхітливе зубожіння фантазії, і вона "зурочує" геть усе. Що таке іудейська, а чи християнська мораль? – Нема випадкових учинків – є провини; нещастя запаскудили словом "гріх"; будь-які гаразди таврують як небезпеку, "спокусу"; фізіологічні негаразди затруїли хробаком сумління...

26

Перекрутивши уявлення про бога і погляди на мораль, іудейське духівництво не спинилося. Можна ж обійтися без усієї історії Ізра'ілю, – отож геть її! І доказом, як чудово перекрутили її ті священики, є добра частина біблії. Вони з нечуваним глумом, відкинувши будь-яку історичну традицію і реальність, убрали історію власного народу в релігійні шати, отже, витворили з неї безглуздий механізм спасіння, що складався з провин перед Яхве і наступних кар, із побожного схиляння перед ним і подальших винагород. Якби за тисячі років церковні тлумачення історії не зробили нас майже глухими до вимог правдивості in historicis[19], цей найганебніший акт фальшування історії вражав би нас незмірно дошкульніше. А церкві окселентували філософи: брехні про "моральний світовий лад" обплели ввесь розвиток навіть новітньої філософії. Що таке "моральний світовий лад"? – Те, що божа воля відразу й довіку вказує людині, що їй можна робити, а чого не можна; те, що вартість народу і кожної людини зокрема визначається тим, наскільки вона покірна божій волі; те, що господня воля порядкує долею кожного народу і кожної особи, – отже, карає і милує. Коли б на місці цієї жалюгідної брехні стояла правда, то ми б казали: священики, паразитичні людці, що живуть лише коштом усіх здорових життєвих проявів, надуживають боже ім'я: порядок, при якому вартість усього визначає священик, звуть "царством господнім"; засіб, завдяки якому досягають такого стану або піддержують його, звуть "божею волею"; окремих людей, цілі народи, історичні доби вони з незворушним цинізмом оцінюють залежно від того, сприяли вони чи опирались

священицькій могуті. Тепер ми бачимо їхню роботу: в руках іудейських священиків величні доби історії Ізраїлю стали часами занепаду; вигнання і нескінченні віки поневірянь обернули на довічну кару за колишню велич – часи, коли ще не було священиків. З могутніх, незалежних героїв ізраїльської історії поробили, залежно від потреби, жалюгідних полохливих нікчем або ж безбожників; психологію будь-якого визначного вчинку звели до ідіотської формули "покірний або непокірний богові". Подальший крок такий: "господня воля", тобто умови, які зберігають панування священиків, має бути відома, – й для цього потрібні "одкровення". Отже, по-нашому: доконечна грандіозна літературна фальшивка, "святе письмо", – і його оприлюднили з усією священицькою помпою, з покутництвом і нескінченним голосінням про безвічний "гріх". "Господня воля" вже давно була звісна, – лихо ж полягало в тому, що люди відцуралися "святого письма"... Адже "волю божу" возвістили вже Мойсееві... Що ж сталося?

Священик гостро і послідовно, дійшовши й до малих та великих податків, які йому мають платити (не забувши й про найласіші кусні м'яса: адже священик – пожирач біфштексів), відразу й довіку сформулював усе, що йому хотілося, отже, "господню волю"... Відтоді всі повсякденні справи владнали так, щоб священик був доконечний усюди: при всякій природній життєвій події – народженні і шлюбі, хворобі і смерті, – вже й не кажучи про "жертви" ("трапези"), – з'являвся святий паразит і в усього відбирав природність або, його мовою, "освячував"... Бо ж треба збагнути таке: кожен природний звичай, будь-яка природна установа (держава, судочинство, шлюб, піклування про бідних і недужих), усі вимоги життєвих інстинктів, – коротше, все, що має самостійну вартість, було до решти зневажене і знецінене внаслідок паразитизму священиків (чи то "морального світового ладу"): кожна подія потребувала санкції, – була доконечна сила, яка надає всьому вартість, – отже, заперечує природу, – ніби творячи ту вартість на свій кшталт... Священик знецінює природу і відбирає в неї святість, – лиш узявши таку ціну, він ще може існувати взагалі. Непокору богові, отже, священику, "законові", тепер уже звуть "гріхом", а спосіб знову "замиритися з богом", як звичайно, є тільки способом ще глибшого

впокорення священику: "спасіння" дає тільки він... Із погляду психології будь-якій громаді, де порядкують священики, доконечні гріхи: адже гріхи – правдива підпора влади, священик живе з гріхів, грішники йому просто необхідні... Його найвищий принцип – "господь прощає тим, хто несе покуту", отже, по-нашому, тим, хто впокорився священикам...

27

Й на такому сфальшованому грунті, де найглибші інстинкти панівного класу заперечують природу, всяку природну вартість і будь-яку реальність, постало християнство – смертельний і досі неперевершений ворог усякої реальності. "Священний" народ, який до всього прикладав лише священицькі слова й вартості, з рішучою послідовністю, від якої аж лячно ставало, відділив від себе як "нечисте", як "світ", як "гріх" усе, що й далі втілювало владу на землі; інстинкт спонукав цей народ вигадати останню логічну аж до самозаперечення формулу: християнством він спростував позосталу форму реальності – "священний", "обраний народ", саме існування іудеїв. Відбулася нечувана подія: нечисленний бунтівничий рух, який охрестили іменем Ісуса Назареянина, став ще одним проявом іудейського чи, інакше, священицького інстинкту, що вже не міг терпіти як реальність навіть самих священиків; його створило ще жалюгідніше животіння, ще нереальніший погляд на світ, ніж той, що породив церкву. Християнство заперечило церкву...

Я не знаю, проти чого піднімався бунт, зрозуміли чи ні його призвідцю Ісуса, але навіть якщо він не повставав проти іудейської церкви, то церква розуміла той бунт саме так, як ми говоримо про нього сьогодні. Це був бунт проти "добрих і праведних", проти "священного Ізраїлю", суспільної ієрархії, – не проти занапащень, а проти каст, привілеїв, порядку і звичаю; це була невіра у "вищих людей", тверде "ні" теології і священикам. Але ієрархія, на яку в ту мить замірялися, була ніби будівлею на палях, завдяки якій ізраїльський народ узагалі ще міг триматися посеред "води"; була останньою насилу здобутою можливістю зберегти народ, residuum[20] його незвичайного

політичного існування, – напад на неї був наскоком на найглибші народні інстинкти, на найупертіші, ще й досі не бачені на землі змагання зберегти свій народ. Цей святий анархіст, який підбурив простолюд, усіх покидьків і "грішників", усіх парій іудейства супроти панівного ладу, – та ще й мовою, яка, коли вірити євангеліям, ще й сьогодні допровадить до Сибіру, – був політичним злочинцем (якщо тільки може існувати політичний злочин у напрочуд неполітичній громаді). Це й привело його на хрест, – і напис на тому хресті був доказом. Розп'яли його за власну провину, і немає ніяких підстав, щоб, як це часто робиться, казати, ніби розп'яли його за провини інших.

28

Зовсім інше питання полягає в тому, чи він усвідомлював таку суперечність узагалі, – може, його просто вважали виразом тієї суперечності. І тут я торкнуся проблеми психології спасителя. Признаюся, що лише кілька книг мені читались так важко, як євангелія. І труднощі, з якими я зустрівся, відмінні від тих, про які свідчить незабутня перемога допитливого духу німецьких учених. Колись давно я, як і кожен молодий учений, із мудрою неквапністю витонченого філолога смакував працю незрівнянного Штрауса. Тоді мені було двадцять років, а зараз я вже надто споважнів, щоб читати ту книгу. І мене нітрохи не обходять суперечності "переказу". Хіба святі легенди взагалі можна називати "переказом"? Оповідки про святих – найдвозначніші з-поміж усіх літературних утворів: удаватись до наукових методів при їх вивченні, – якщо немає ніяких інших пам'яток, – видається мені наперед приреченою справою: це просто вчене неробство...

29

Мене ж цікавить психологічний тип спасителя, його можна розпізнати навіть у євангеліях, хоча його євангельський образ уже вельми спотворений і покритий чужими рисами, – так само, як у

легендах про Франціска Асізького можна розпізнати вдачу святого, попри самі ті легенди.

Мене цікавить не правда про те, що він зробив, що сказав і як, власне, помер, а питання, чи взагалі можна припускати існування цього типу, чи про нього просто "переказали". Відомі спроби вичитати в євангеліях навіть історію "душі" видаються мені доказом огидної психологічної легковажності. Добродій Ренан, цей скоморох in psychologies[21] пояснюючи образ Ісуса, з усіх можливих означень вибрав два, які найменше відповідають Ісусовій удачі: назвав його генієм і героєм ("heros"). Але якщо є щось неєвангельське, то це слово "герой". Саме заперечення всякої боротьби, будь-яких войовничих настроїв стало інстинктом у євангеліях: нездатність боронитися перетворена на мораль ("не противтеся злому" – ось найістотніше в євангеліях, у певному розумінні ці слова є ключем до них), щастя полягає в мирові, лагідності, відсутності ворожнечі. Що значить "добра звістка"? Розповіли про вічне, про істинне життя; його не обіцяють, воно вже тут, воно у вас самих: це життя в любові, – любові, що не знає згасання, винятків і відстані. Кожна людина – це боже дитя, – Ісус анітрохи не претендує, щоб зватися так тільки самому, – і як божі діти всі люди однакові... І як можна робити Ісуса героєм! І яке ж нерозуміння в тому, щоб звати його "генієм". Увесь наш розум, наше вироблене культурою поняття "дух" не мали ніякого сенсу у світі, в якому жив Ісус. Фізіологи наполягають, що тут було б доречніше якесь зовсім одмінне слово... Ми знаємо, що коли в людини хвороблива дражливість шкіри, вона, торкнувшись чогось твердого чи відчувши найменший дотик, відсахується. І таку фізіологічну habitus[22] перетворили на остаточну логіку – інстинктивну ненависть до будь-якої реальності; втечу в "неосяжне" і "незбагненне"; огиду до всяких формул, будь-яких часових і просторових рамок, до всього тривкого – звичаїв, суспільних інститутів і церкви, – на призвичаєння до світу, який відступив від усякої реальності, світу чисто "внутрішнього", "вічного", "правдивого"... "Царство боже у вас самих..."

Інстинктивна ненависть до реальності є наслідком крайньої вразливості і дражливості, – ліпше ні до чого не дотикатись: адже кожен дотик надміру болючий.

Інстинктивне відкидання всякої неприязні, ворожнечі, будь-яких меж і відстаней для любові є наслідком крайньої вразливості і дражливості: потреба боронитися, будь-який опір сприймаються як нестерпна мука (отже, як те, що шкодить, відвертає від інстинкту виживання), а щастя (втіха) приступне лише тоді, коли вже ні від чого – ні від зла, ні від лиха – не бороняться: любов – єдина й остання можливість зберегти життя...

На цих двох фізіологічних реальностях постало і грунтується вчення про спасіння. Я назву їх витонченим подальшим розвитком гедонізму на цілком нездоровій основі. Найближчим до нього (щоправда, з немалим додатком життєвої сили і нервової міці давніх греків) є епікуреїзм, поганське вчення про спасіння. Епікур – типовий decadent, і я першим назвав його так. Страх перед мукою і навіть перед найменшим болем і не міг породити щось інше, крім релігії любові...

31

Свою відповідь на питання я вже дав. Вихідним твердженням було те, що образ спасителя дійшов до нас значно спотвореним. Але навіть спотворений він дуже скидався на правдивий: унаслідок численних причин такий образ не міг зостатися чистим, цілісним, вільним від усяких додатків. На ньому мусило залишати свої сліди й milieu[23], в якому оберталася ця незвичайна постать, і – ще з більшою силою – відбитись історія, доля перших християнських громад: вона, немов повернувшись назад, збагатила цей образ рисами, які можна пояснити лише боротьбою і пропагандистськими цілями. Той дивний і хворий світ, у який нас уводять євангелія, – світ, ніби відтворений в одному російському романі, де босяк, "здитинілий" ідіот і навіжений улаштовують диспут, – цей світ за будь-яких обставин мусив спростити той образ: надто вже дісталося першим апостолам, які, аби збагнути хоча б що-небудь, мусили власним пересічним розумом тлумачити те

непевне буття, яке рясніло символами і незбагненними загадками, – образ став приступний для них лише тоді, коли вони вклали його у знайомі форми... Пророк, месія, прийдешній суддя, моральний наставник, чаклун, Іван Хреститель – ось те, що перешкоджало розпізнати образ... Зрештою, аж ніяк не треба недооцінювати proprium[24] усіх значних, власне, сектантських культів: з обожнюваної істоти вони стирали всі оригінальні, а часто і прикрі, чужі й огидні для них риси, – їх вони навіть не бачили. Шкода, що поблизу того найцікавішого decadent'a не жив який-небудь Достоєвський – хтось, хто б зумів відчути нездоланний чар тієї суміші витонченого, хворобливого і здитинілого. А тепер ще й останній погляд: як decadent, той образ і справді міг бути неоднозначний і суперечливий: цілком усунути цю ймовірність не можна. Проте все відвертає від такої думки: якби воно й справді так було, то переказ відтворив би це надзвичайно докладно й об'єктивно, – ось чому ми маємо підстави припускати зворотне. Тим часом постає суперечність між проповідником, що віщав на горі, на озері й на луках, скидаючись на Будду, який об'явився на землі, що майже нічим не нагадувала Індію, і тим войовничим фанатиком, смертельним ворогом священиків і теологів, якого надміру вихваляв злостивий Ренан, цей "le grand maitre en ironie"[25]. Сам я не маю ніякого сумніву, що чимало жовчі (й навіть esprit[26]) знавіснілої християнської пропаганди переллялося на образ покровителя: ми вже добре знаємо, як із покровителя всі сектанти бездумно витворюють свою апологію. Коли для боротьби з теологами першим християнським громадам стали доконечні немилосердні, гнівні, войовничі й промітні теологи, вони зробили свого "бога" таким, якого потребували, і без найменших вагань укладали йому в уста ті цілком неєвангельські поняття, без яких не обходяться й сьогодні: "друге пришестя", "останній суд" – усякі обіцянки й відстрочки.

32

Кажу вам знову: я борюсь із тим, коли спасителю придають риси фанатика: вже саме слово imperieux[27], ужите Ренаном, знищує весь образ. "Добра звістка" написана так, ніби нема вже ніяких

суперечностей: царство небесне належить дітям; віра, що звістується тут, – не виборена віра: адже вона вже є, була споконвіку; ця віра, зрештою, теж здитинілість, яка вступила в царину духу. Принаймні фізіологи знають про випадки, коли внаслідок дегенерації сповільнюється розвиток організму і він не досягає статевої зрілості... Така віра не бурхає гнівом, не дорікає і не борониться: вона не приносить "меча", – і навіть не здогадується, який розбрат може спричинити. Вона не потверджує себе ні чудом, ні винагородами й обіцянками, ні навіть "письмом": кожної миті вона сама своє чудо, винагорода і доказ, своє "царство небесне". Ця віра й не постулює себе, – вона живе, вона борониться проти формул. Щоправда, оточення й мова таки формують певну низку уявлень; оскільки первісне християнство мало напохваті лише іудейсько-семітські уявлення (до них належить і необхідність їсти та пити під час причастя – звичай, що його, як і все іудейське, прикро надуживала церква). Але будьте пильні і не вбачайте в цьому щось більше, ніж просто знаки, спільну семіотику, можливість порівняти. Саме те, що жодного слова не можна тлумачити дослівно, й було необхідною передумовою, щоб ті антиреалісти взагалі могли промовляти. В Індії вони скористалися поняттям філософії санкх'я, в Китаї – поглядами Лао Цзе, – й не відчували ніякої різниці. Проявивши певну терпимість, Ісуса можна назвати "вільним духом", – він цурався всього певного і тривкого: слово вбиває, все певне теж убиває. Маючи своє розуміння життя і певний "життєвий" досвід, він боронився проти всяких слів, формул, законів, вір і догм. Він промовляв від свого внутрішнього світу, звучи його "життям", "істиною", або "світлом", – зате решта, вся реальність, уся природа, сама мова для нього важливі лише як знаки, як прикмети рівності. І хоч і спокуса велика, але тут уже взагалі не можна збагнути, до чого християнство, а радше церква ставиться з упередженням: така символіка par excellence стоїть поза межами всякої релігії, будь-яких уявлень про культ, усієї історії, природознавства, людського досвіду, всіх знань, усієї політики, психології, всяких книжок і мистецтва, – Ісусове "знання" – просто чистісіньке глупство щодо того, що такі речі взагалі існують. Про культуру він навіть не чув ніколи і йому й потреби нема воювати з нею, – він не заперечує її... Це саме стосується й держави, всього суспільства і

громадського ладу, роботи і війни, – в нього не було ніяких підстав заперечувати "світ", він і гадки не мав про церковне розуміння "світу"... Заперечення для нього цілком неможливе... Й так само бракує діалектики, бракує розуміння, що віру – "істину" – треба чимось доводити (його докази – це внутрішнє "світло", внутрішнє вдоволення й самоствердження, самі "свідчення сили"). Таке вчення не могло сперечатися, воно навіть не розуміло, що є або можуть бути інші вчення, воно навіть не могло уявити існування протилежних поглядів... Стикаючись із ними, воно з глибоким внутрішнім спочуттям оплакувало "сліпоту", – адже лише йому приступне "світло", – але нічим не дорікало...

33

В усій психології "євангелій" відсутні поняття провина і кара, – бракує й поняття нагорода. Не мовиться й про "гріх", будь-які просторові відносини між богом і людиною, – це просто "радісна звістка". Раювання не обіцяють, не прив'язують до якихось умов: адже воно – єдина реальність, а все інше – знаки, якими говорять про неї.

Такий стан речей відбився в новій практиці, у власне євангельській поведінці. Християн вирізняє не "віра". Християнин діє, він вирізняється інакшими діями. Він не противиться злу ні словом, ні серцем. Не робить ніякої різниці між своїми і чужими, між євреями і неєвреями ("ближній" – це, власне, товариш по вірі, єврей). Він ні на кого не гнівається, нікого не зневажає. Не судить і не дає, щоб його судили ("не клянися"), Ні за яких обставин, навіть у разі доведеної подружньої невірності, не розлучається з дружиною... Все це, зрештою, один принцип, наслідки одного інстинкту...

Життя спасителя було втіленням саме тієї практики, – такою ж була його смерть... Для спілкування з богом він не потребував ніяких формул, жодних ритуалів, навіть молитви. Знаючи, що тільки певний спосіб життя сповнить людину "божественністю", "раюванням", "євангельським духом" і вона почує себе "божим дитям", він відкинув

усе іудейське вчення про покуту й замирення. До бога ведуть не "покута", не "молитви про прощення", а тільки євангельська поведінка: вона, власне, і є тим "богом". Євангелія поминули іудейські поняття "гріх", "прощення гріхів", "віра", "спасіння вірою", – "радісна звістка" заперечувала все церковне вчення іудеїв.

Глибоке інстинктивне чуття, як треба жити людині, щоб почути себе "на небесах", мати "вічне" життя (адже при будь-якій іншій поведінці себе на небесах нітрохи не почуєш) – ось у чому полягає психологічна реальність "спасіння"... Це просто нова відміна, аж ніяк не нова релігія...

34

Якщо я хоч щось збагнув у цьому видатному символісті, то це саме те, що реальністю, "істинним" він уважав тільки внутрішні реальності, що решту – всю природу, час, простір, історію – він розумів лише як знак, як матеріал для притч. Поняття "син людський" – не конкретна історична особа і не щось окреме, поодиноке, а "вічна" дійсність, психологічний символ, узятий поза часом. Ще в більшому ступені це стосується й бога того типового символіста, і "небесного царства", і визнання себе "божими дітьми". Нема нічого більш нехристиянського, ніж грубі церковні уявлення про бога як особу, про "царство боже" в прийдешності, про потойбічне "небесне царство", про "божого сина" як другу особу трійці. Все це – даруйте мені на слові – пасує євангелію мов корові сідло, – та яке там сідло! Це просто небачений в історії глум над символами... Але ж видно як на долоні, що розумілося під знаками "отець" і "син", – щоправда, не на кожній долоні; словом "син" позначене зародження просвітленого розуміння всіх речей (раювання), словом "отець" – саме те розуміння, почуття вічності і довершеності. Мені соромно нагадувати, як церква повелась із цими символами: хіба ж не вона на порозі християнської "віри" вмістила Амфітріонову історію? А крім того, догмата про "непорочне зачаття"?.. Але ж таким чином вона опорочила зачаття...

"Царство небесне" – це стан людського серця, а не те, що настане "на землі" або "по смерті". У євангеліях узагалі відсутнє уявлення про природну смерть: смерть – аж ніяк не міст, не перехід; про неї не згадують, бо вона належить іншому, чисто позірному світові, який годиться хіба що для знаків. "Смертна година" – зовсім не християнське уявлення: адже "година" – це час, а фізичне життя і його кризи для вчителів "радісної звістки" навіть не існують... "Царство боже" – це не те, чого можна чекати; воно не має ні минулого, ні майбутнього, не приходить через "тисячу років", –це лише досвід людського серця; воно скрізь і ніде...

35

Той "радісний вісник" помер так, як і жив, як і вчив, – не для "спасіння людства", а щоб показати, як людям потрібно жити. Людству він полишив практику – як поводитись перед суддями, сторожею, обвинувачами, як терпіти будь-який глум і наругу, – як підніматися на хрест. Він не заперечує, не боронить своїх прав, не робить ніяких спроб відвернути зовнішнє, – навпаки, він накликає його на себе... І просить, страждає, любить разом із тими й тих, хто робить йому зло... Не борониться, не гнівається, не обвинувачує... І навіть не противиться злому, – він любить його...

36

І тільки ми, вільнодумці, спираючись на справедливість, що стала нашим інстинктом і пристрастю, і проголосивши війну "святій", як і будь-якій іншій, брехні, можемо збагнути те, чого не зрозуміли дев'ятнадцять сторіч... Адже решта була безмежно далека від нашої зичливої й обережної безсторонності, від тієї дисципліни духу, з якою тільки й можна розгадати такі незвичні й делікатні речі, – і в усі часи вони з безсоромним егоїзмом шукали тільки власних вигід і, заперечивши євангеліє, збудували на тім запереченні церкву...

А хто шукатиме знаків, які б свідчили, що позаду цієї всесвітньої крутні тримав дулю божок іронії, той не знайде нічого, крім величезного знаку питання, який називають християнством. Людство впало навколішки перед протилежністю того, що було причиною, сенсом і правом євангелій, в понятті "церква" воно проголосило святим саме те, що "радісна звістка" потоптала й відкинула, – марно навіть шукати видатнішого зразка історичної іронії...

37

Наша доба пишається своїм розумінням історії, – і як можна вірити в таке безглуздя, ніби біля витоків християнства стояв примітивний чудотворець і казочка про спасителя, а все духовне і символічне – плоди подальшого розвитку? І навпаки: історія християнства, – відтоді, як розп'яли Христа, – це історія поступового і все грубішого нерозуміння первісного символізму. Чим далі поширювалось християнство на все ширші й дикіші маси і чим менше їх обходили передумови зародження вчення, тим доконечніше було вульгаризувати й варваризувати християнство, – воно ввібрало всі вчення й ритуали потаємних культів imperium Romanum[28] усе розмаїте глупство недужого розуму. Долю християнства визначила необхідність зробити віру такою ж хворою, вульгарною і ницою, як і ті хворі, вульгарні й ниці потреби, які воно мало задовольняти. Зрештою хворе варварство – вже як церква – і собі доп'ялося до влади, і та церква – смертельний ворог усякій справедливості, будь-якій шляхетності душі, дисципліні духу, всякому вільнодумству й зичливості. Християнське і благородне – тільки ми, вільнодумці, знову потвердили цю найразючішу в історії протилежність вартостей...

38

А тут я й не критимусь, що тяжко зітхаю. Іноді мене навідує почуття, чорніше за найчорнішу меланхолію – зневага до людей. І я не полишаю ніякого сумніву, що і кого я зневажаю: людину сьогодення, людину, якій, на лихо, я доводжусь сучасником. Людина сьогодення – я задихаюсь у її

смердючому віддиху... До минулого, як усі, хто розуміє, я надзвичайно поблажливий, – тобто великодушно згнічую свої почуття; з понурою обачністю я проминаю цілі тисячоліття божевільної людської маячні, – і нехай її звуть "християнством", "християнською вірою" чи "християнською церквою", я утримаюсь обвинувачувати людство за його духовну недугу. Але як тільки я підступаю до нашого, до нового часу, мої почуття переміняються і рвуться назовні, адже в нашу добу вже знають... Те, що раніше було просто хворобою, нині обернулось непристойністю: бути сьогодні християнином – непристойно. І тут постає моя огида. Я озираюся круг себе: вже нема ніякого слова, щоб назвати останки того, що вчора звалось "істиною", нам нестерпно чути, коли слово "істина" навіть просто злітає з вуст священика. Той, хто хоч трохи прагне здаватися справедливим, мусить сьогодні знати, що в кожній фразі, яка виходить із їхніх вуст, теологи, священики, папа не тільки помиляються, але й брешуть, – нині їм уже не можна брехати, посилаючись на "невинність" або "незнання". Як і будь-хто інший, священик чудово знає, що нема ніякого "бога", "гріха", "спасіння", що "нескута воля" і "моральний світовий лад" – це просто брехня: розважність і перемоги, здобуті над собою людським духом, уже нікому не дають прикидатися незнайком... Уже розгледіли справжню суть усіх церковних уявлень: це безсоромне шахрайство, до якого вдаються, аби знецінити природу і всі природні вартості; а самого священика вважають тим, чим він є насправді: найнебезпечнішим паразитом, правдивим отруйним павуком, який оплітає життя... Ми знаємо, – наше сумління вже знає, – чого варті всі ті несвітські вигадки священиків і церкви, чому вони служать: завдяки їм людство настільки підупало, що, подивившись на нього, ми відчуваєм огиду; поняття "той світ", "останній суд", "безсмертя душі" і сама "душа" є знаряддям тортур, системою жорстокості, завдяки якій священик здобуває й утримує владу... Але кожен знає: все однак зостається по-старому. Звідки ж прийде хоч якесь розуміння пристойності, самоповаги, коли навіть наші державні діячі, люди зовсім неупереджені й цілковиті антихристи діла, ще й сьогодні звуть себе християнами і ходять на причастя?.. Коли на чолі свого війська, немов утілений символ національних гордощів і величі, виступає пишний володар і без ніякого сорому вважає себе

християнином?.. Кого ж тоді відкидає християнство? Що воно називає "світом"? – Те, що людина солдат, суддя або патріот; те, що вона обороняється, шанує свою честь, шукає для себе вигід, має гордість... Будь-яка дія, кожен інстинкт, усяка вартість, яка спонукає до діла, сьогодні антихристиянська, – яким же нещирим виродком мусить бути сучасна людина, якщо вона й далі не соромиться називати себе християнином!..

39

Я повернусь назад, розповім правдиву історію християнства. Вже саме слово "християнство" є непорозумінням: адже, зрештою, був лиш один християнин, і його розп'яли на хресті. "Євангеліє" вмерло на хресті. Те, що відтоді називали "євангелієм", було вже протилежністю тому, як він жив: це була "прикра звістка", дизангеліє. Це неправда аж до безглуздя, коли у "вірі", скажімо, у вірі в спасіння через Христа, вбачають прикмету християнина: справжнє християнство – це тільки християнські вчинки, таке життя, як у того, хто помер на хресті... Таке життя можливе й сьогодні, а для декого воно навіть доконечне... Це не віра, а вчинки, і насамперед – утримання від учинків, цілком відмінне буття... Порівнюючи з вагою інстинктів, певні стани свідомості, якась віра, сприймання чогось за істину, – й про це знає кожен психолог, – людині цілком байдужа і третьорядна; або, якщо сказати сильніше, всі уявлення про природну причинність неправдиві. Бути християнином, сприймати християнство за істину, зводити його до простих феноменів свідомості – значить заперечувати християнство. По суті, ніяких християн нема. "Християнин", тобто те, що дві тисячі років зветься християнином, це просто психологічне непорозуміння. Якщо придивитися пильно, в ньому, попри всю "віру", панують самі інстинкти, – та ще й які інстинкти! Віра за всіх часів, наприклад, у Лютера, була тільки завісою, приводом, ширмою, за якою розгулювались інстинкти, – це мудра сліпота, аби не помічати панування певних інстинктів... "Віра" – я назву її правдивою християнською мудрістю, – люди завше розводяться про віру, а керуються тільки інстинктами. В християнському світі уявлень нема нічого, що б хоч трохи торкалося дійсності, – навпаки,

інстинктивна ненависть до всякої реальності – єдина рушійна сила, що породила християнство. Отже, який тут висновок? – Той, що навіть in psychologicis помиляються дуже грубо, в істотному, помилка субстанціональна. Усунути одне уявлення, поставити на його місце реальність – і все християнство скочується в прірву! Коли подивитися згори, то ця віра, що цурається всякої дійсності, що не тільки зумовлена помилкою, але й просто геніальна у вигадуванні лише шкідливих і отруйних для життя і серця помилок, є виставою для богів, – для тих богів, які водночас були й філософи і яких, приміром, ми бачимо в уславленому діалозі на острові Наксос. І тієї миті, коли їх покидає огида (отже, й нас!), будьмо ж удячні християнам за таке видовисько: жалюгідна маленька зірка, прозвана Землею, мабуть, тільки через цей незвичайний випадок заслуговує на божу увагу і ласку... Отож не треба недооцінювати християн: християнин, нещирий аж до невинності, набагато перевершує мавпу, – з огляду на християн та славнозвісна теорія походження людини видається простим компліментом...

40

Недоля євангелій розпочалася зі смерті, – їх розіп'яли на "хресті"... Тільки смерть, така несподівана й ганебна, тільки хрест, який, загалом, призначався лише для canaille[29], – тільки цей найпідступніший парадокс поставив апостолів перед властивою загадкою: "хто то був?", "що то було?". Приголомшені і вкрай глибоко ображені, вони боялися, що така смерть спростує їхню справу, і без упину питали себе: "чому саме так?" їх можна цілком зрозуміти. І вже тут їм було доконечне геть усе, – почуття і найвитонченіший розум, аби пояснити, що їхня любов до Христа не випадкова. Бо ж тоді перед ними розверзлася прірва: "хто вбив його?" – "хто був його природним ворогом?" – мов блискавиці, зірвалися питання. І дали таку відповідь: панівні, найвищі верстви іудейства. І відтоді почули себе бунтівниками, зрозуміли Ісуса як бунтівника проти порядку. Доти в його образі не було рис войовника, який заперечує словом і ділом, – ба навіть більше: він був його протилежністю. Цілком ясно, що та невеличка громада не зрозуміла головного: призводу, який подавала його смерть, свободи і вищості від

усякої ressentiment, – це ознака, що його взагалі розуміли вкрай мало! Своєю смертю Ісус, по суті, прагнув прилюдно пройти випробування, дати найсильніший доказ свого вчення... Але його апостоли навіть у гадці не мали виправдовувати смерть, яка була євангельською в найвищому розумінні цього слова, аби з серцем, повним злагоди, любові і миру, зажадати подібної смерті й собі... Знову зіп'ялося якраз найменш євангельське почуття – помста. Адже неможливо, щоб цією смертю все скінчилося: потрібна була "відплата", "суд" (а проте, що може бути більш неєвангельським, ніж "відплата", "кара", "суда!). Знову на перший план вийшло народне очікування месії, всі зосередились на певній історичній миті: настане "боже царство" і судитиме всіх своїх ворогів... Але з цього й постало непорозуміння: "царство боже" стало заключним актом, обіцянкою! Але ж євангеліє вже було існуванням, справдженням і реальністю того "царства". І саме така смерть, як у Христа, панувала до "божого царства". Спершу всю зневагу і злість до фарисеїв і теологів перенесли на образ покровителя, – отже, зробили з нього фарисея й теолога! З другого боку, ті здичавілі шанувальники зі своїми геть збитими з пантелику душами перестали визнавати євангельську рівноправність усіх божих дітей, якої навчав Ісус: помста полягала в тому, щоб непристойним способом звеличити Ісуса, водночас відступивши від нього; точнісінько таке робилося й давніше, коли іудеї, помщаючись своїм ворогам, відділили від себе свого бога і підняли його у височінь. Отже, й бога-отця, і бога-сина породила ressentiment.

41

І відтоді виринула безглузда проблема: "як таке міг допустити господь!" На це питання схиблений розум невеличкої громади дав просто жахливо безглузду відповідь: бог віддав свого сина як жертву для прощення гріхів. Як же спритно нараз поховали євангеліє! Це ж була жертва за провину, та ще й у найогиднішій, варварській формі: жертва невинного за гріхи винних! Що за гидке поганство! Сам Ісус відкидав поняття "провини", заперечував будь-яку прірву між людиною і богом, він жив у єдності з богом, – вона й була його "радісною звісткою"... Але не привілеєм! Відтоді образ спасителя мало-помалу

обростає такими додатками: вченням про суд і друге пришестя, вченням про смерть як жертву і вченням про воскресіння, яке, на догоду якомусь посмертному станові, до останку випхало поняття "раювання" – єдину реальність євангелій!.. З притаманною рабинам безсоромністю апостол Павло підсумував ті погляди – цю розпусту поглядів: "Якщо Христос не воскресне з мертвих, то віра наша даремна". Євангеліє нараз перетворилось у найжалюгіднішу з усіх нереальних обіцянок – безсоромне вчення про особисте безсмертя... Павло навіть повчав, що то винагорода!..

42

Ми, отже, бачимо, що загинуло зі смертю на хресті: початок нового цілком оригінального мирного буддійського руху до правдивого, а не просто пообіцяного щастя на землі. Адже головна відмінність – я вже казав про це – між двома релігіями decadence'у полягає в тому, що буддизм нічого не обіцяє, але дає, а християнство все обіцяє і нічого не дає. Вслід "радісній звістці" пішло найгірше: Павло. Він – утілена протилежність образу "радісного вісника", геній ненависті, і її безжальна логіка проступає в усіх його поглядах і вчинках. Що тільки не віддав у жертву ненависті цей дизангеліст! Передусім спасителя, – він розіпнув його на своєму хресті. Від життя, призводу, вчення, смерті, глузду і права всього євангелія зосталося тільки те, що було приступне цьому ненависному фальшувальникові, те, що могло йому придатися... А не дійсність, не історична правда!... Священицький інстинкт іудеїв скоїв ще один величезний історичний злочин: вони просто перекреслили вчорашній і позавчорашній день християнства і вигадали історію первісного християнства. Крім того, вони знову перекрутили історію Ізраїлю, аби подати її як передісторію власних діянь: усі пророки промовляли про їхнього "спасителя"... Церква згодом перекрутила навіть історію людства, представляючи її як передісторію християнства... Образ спасителя, вчення, діяння, смерть, сенс смерті, навіть те, що по смерті, – ніщо не зосталося неторканим, не лишилось нічого навіть близького до правди. Сенс усього Христового життя Павло просто виніс за межі його життя – в брехню про "воскреслого" Ісуса. На

життя спасителя, по суті, він міг узагалі не зважати, – йому була потрібна лише смерть на хресті і що-небудь іще... Вважати Павла, що народився на батьківщині філософії стоїків, чесним, коли він зі своєї галюцинації зліпив доказ життя спасителя після смерті, чи навіть вірити в його оповідь про ту галюцинацію, – це з погляду психології було б правдивою niaiserie[30]. Павло прагнув мети, отже, й засобів... У те, в що він і сам не вірив, повірили йолопи, серед яких він поширив своє вчення. Павло жадав влади. В його постаті священики знову прагли допастися до влади, – він уживав тільки ті уявлення, вчення й символи, за допомогою яких установлюють тиранію над масами, витворюють стадо. Що згодом запозичив Магомет у християнства? Тільки Павлів винахід, його спосіб накинути тиранію священиків, згуртувати стадо: віру в безсмертя, – отже, вчення про "суд"...

43

Коли сенс життя вбачають не в самому житті, а в "потойбічному світі", в порожнечі, то, значить, позбавляють життя взагалі будь-якого сенсу. Страхітлива брехня про особисте безсмертя скалічила кожен розум, усі природні інстинкти, – все діяльне і життєдайне, будь-яку запоруку майбутнього, – і посіяла недовіру. Жити так, щоб не мати ніякого сенсу жити, стало тепер сенсом життя... Навіщо людський розум, удячність за високе походження і славетних предків, навіщо вірити, працювати, дбати про громадське добро?.. Це ж усе "спокуси", збочення з "правого шляху", – адже "потрібне лиш одне"... Рівність усіх людей як "безсмертних душ", твердження, ніби в усій людській діяльності важить лише "спасіння" кожної окремої особи, пиха жалюгідних святенників і напівбожевільних, котрі гадають, ніби їм на догоду неодмінно порушуються закони природи, – та безмірної зневаги буде мало, аби затаврувати це нескінченне і безсоромне роздимання егоїзму. І все-таки свою перемогу християнство завдячує саме цим жалюгідним лестощам "особистому безсмертю": воно враз прихилило всіх безпорадних, усіх ворохобників, усіх, що пустилися берега, всіляких покидьків і приблуд. "Спасіння душі", – отже, по-нашому, "світ обертається навколо мене"... Найбільший отруйний засів християнства –

це гасло "загальної рівноправності": християнство знищило всілякі бар'єри і повагу між людьми, – отже, розбуркавши найниціші інстинкти, проголосило війну на смерть і життя всякому зростанню і розвитку культури; зі ressentiment простолюду воно викувало найстрашнішу зброю проти нас, проти всього шляхетного, великодушного і радісного, проти нашого щастя на землі... "Безсмертя", яке належить будь-кому, досі є найбільшим і найпідступнішим замахом на все благородне людство... Й аж ніяк не треба недооцінювати лихо, що з християнства прокралось у політику! Сьогодні вже ніхто не має сміливості тішитись надзвичайним правом бути володарем, поважати себе та інших, – отже, здобутись на пафос відстані... Наша політика слабує на брак цієї смілості! Брехня про рівність душ поховала аристократизм мислення у найглибшій могилі, – якщо віра в "привілей більшості" робить і робитиме революції, то християнство,–щодо цього нема вже ніяких сумнівів, – християнське судження про світ кожну революцію обертає просто у кров і злочини! Християнство – це бунт усіх, що плазують по землі, проти всякої величі: євангеліє "вбогих" зубожує...

44

Євангеліє неоціненне як свідчення невтримного розбещення перших християнських громад. Те, що згодом із цинічною логікою рабина довів до кінця Павло, все-таки було тільки процесом занепаду, що розпочався по смерті спасителя. Євангелія треба читати з безмежною пильністю: за кожним словом ховаються нездоланні труднощі. І я вважаю, – гадаю, всі визнають мою слушність, – що водночас вони – як протилежність усім наївним розбещенням, як витончене нечестя par excellence, як шедевр психологічного занапащення – є першорядною втіхою для психолога. Євангелія достатньо промовляють самі за себе. А біблію взагалі ні з чим не можна порівняти. Ми – серед іудеїв, – це перше, що треба пам'ятати, аби хоч трохи збагнути, про що йдеться. І те просто-таки геніальне привласнення "святості", яке не має ніяких аналогій в усій літературі та історії людства, те фальшування слів і вчинків, що перетворилось на мистецтво, стосується не якоїсь певної обдарованої людини, не однієї виняткової натури, а всієї раси. У християнстві, як у мистецтві виробляти

святу брехню, все іудейство, отже, більш ніж тисячолітні найповажніші іудейські навички й уміння сягнули своєї досконалості. Християнин, цей ultima ratio[31] брехні, знов-таки жид, навіть тричі жид... Визначальне прагнення вдаватися тільки до понять, символів і настроїв, яке проступило ще в священицькій практиці, інстинктивне відкидання будь-якої іншої практики, будь-яких інших поглядів на вартісне і корисне – це не лише традиція, а й спадщина: адже тільки як спадщина воно вже заступає природу. Все людство, навіть найрозумніші голови найсвітліших часів (за винятком одного, який, мабуть, був просто нелюдом) дали одурити себе. Євангеліє читали як книгу невинності... І навіть пальцем не кивали на те, що в ньому лише найвправніше прикидання. Справді: якби ми хоч побіжно придивилися до всіх тих дивовижних святенників і лжесвятих , то їм настав би кінець, – і саме тому, що я жодного слова не читаю, не прозираючи за ним учинків, я ставлю на них хрест... Мені нестерпно дивитися на них. На щастя, для більшості людей книги – це просто література... Не давайте отуманити себе: "не судіть!" – галасують вони, а самі все, що стоїть їм на заваді, спроваджують у пекло. Нібито надаючи право судити богові, вони судять самі; нібито славлячи бога, вславлюють себе; вимагаючи тільки тих чеснот, до яких вони здатні, – ба навіть більше: які їм доконечні, щоб утримувати владу взагалі, – вони на всю губу прикидаються борцями за чесноту, вдають, ніби хочуть, щоб усюди запанувала чеснота. "Ми живемо, помираємо, віддаємо себе в жертву тільки заради добра" ("істини", "світла", "царства божого"): насправді вони роблять те, без чого не можуть обійтися. Живучи як страхополохи, ховаючись по кутках, мов примари в пітьмі, вони зробили таке життя своїм обов'язком: їхній обов'язок жити серед принижень та утисків; покора – ще один доказ побожності... Ох, яка жалісна, цнотлива милосердна брехня! "За нас свідчитиме сама чеснота..." Євангеліє читається як книга спокуси мораллю: ті людці привласнили мораль, – авжеж, вони добре знають, що їм з нею робити! Адже мораллю найліпше дурити людство! А насправді тут щонайсвідоміша пиха "обранців" прикидається скромністю: "громаду", "добрих і праведних" відразу й довіку поставлено на бік "істини", а решту, ввесь позосталий "світ", відсунуто в протилежний бік... Це була найзгубніша манія величності з усіх, що досі з'являлися на

землі: жалюгідні виродки, святенники й брехуни почали зазіхати на уявлення "бог", "істина", "світло", "дух", "любов", "мудрість", "життя", ототожнили себе з ними і, відмежувавшись таким чином від "світу", ті дрібні гоноровиті іудеї, за якими вже скучила божевільня, переробили всі вартості на свій кшталт: мовляв, лише християни – розум, сіль, міра і останній суд для всієї решти... Все це лихо постало через те, що в світі, та ще й у найближчих родичів, уже існувала подібна манія – іудаїзм. Як тільки розітнулася прірва поміж іудеями і іудеями-християнами, цим останнім нічого не зоставалося, як, повернувши його проти самих євреїв, ухопитись за той самий спосіб самовиживання, який підказував іудейський інстинкт, бо ж досі іудеї використовували його тільки проти неєвреїв. Християнин – це жид із трохи "ширшим" світоглядом...

45

На кількох прикладах я покажу, що ті людці втовкли собі в голову, що вони вклали у вуста своєму покровителю, – наведу самі признання "прекрасних душ".

"А як місто яке вас не прийме і не послухають вас, то, виходячи звідти, обтрусіть порох, що в вас під ногами, на свідчення супроти них. По правді кажу вам, – легше буде Содому й Гоморрі дня судного, аніж місту тому!" (Єв. від Марка, 6, 11). – Як по-євангельськи!

"Хто ж спокусить одного з малих цих, що вірять, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити та й кинути в море!" (Єв. від Марка, 9, 42). – Як по-євангельськи!

"І коли твоє око тебе спокушає, – вибери його: краще тобі одноokим ввійти в Царство Боже, ніж з обома очима бути вкиненому до геєнни (огненної), де "їхній черв'як не вмирає і не гасне огонь!" (Єв. від Марка, 9, 47–48). – Адже малось на увазі не око...

"По правді кажу вам, що деякі з тут-о приявних не скуштують смерти, аж поки не бачитимуть Царства Божого, що прийшло воно в силі" (Єв. від Марка, 9, 1). – Добре, лисичко, брешеш...

"Коли хоче хто йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й за Мною йде! Бо..." (Єв. від Марка, 8, 34). Примітка психолога: християнська мораль спростовується оцими "бо": заперечувати свої "основи" – оце по-християнськи.

"Не судіть, щоб і вас не судили; ...якою мірою будете міряти, такою відміряють вам" (Єв. від Матвія, 7, 1–2). – Яке ж уявлення про справедіивість, про "праведного" суддю!..

"Коли-бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак?" (Єв. від Матвія, 5, 46–47). – Принцип "християнської любові": вона принаймні має бути добре оплачена...

"А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших" (Єв. від Матвія, 6, 15). – Надто вже воно компрометує так званого "отця"...

"Шукайте ж найперш Царства Божого й правди його, – а все це вам додасться" (Єв. від Матвія, 6, 33). Все це: отже, харч, одяг і все, що потрібне для життя. Делікатно мовлячи, це помилка... Адже перед цим принаймні в певних випадках бог виступав як кравець...

"Радійте того дня й веселіться, нагорода-бо ваша велика на небесах. Бо так само чинили пророкам батьки їхні" (Єв. від Луки, 6, 23). – Безсоромна потолоч! Вона вже прирівняла себе до пророків...

"Чи не знаєте ви, що ви – Божий храм, і Дух

Божий у вас пробуває? Як хто нівечить Божого храма, того знівечить Бог, бо храм Божий святий, а храм той – то ви!" (Перше послання ап. Павла до корінфян, 3, 16–17). – Та на таке і зневаги не вистачить...

"Хіба ви не знаєте, що святі світ судитимуть? Коли ж будете ви світ судити, то чи ж ви не гідні судити незначні справи?" (Перше послання ап. Павла до корінфян, 6, 2). – На жаль, це не промова божевільного... А далі цей страхітливий брехун плів дослівно таке: "Хіба ви не знаєте, що ми будем судити Анголів, а не тільки життєве?" (Ibid. 6, 3).

"Хіба Бог мудрість світу цього не змінив на глупоту? Через те ж, що світ мудрістю не зрозумів Бога в мудрості Божій, то Богові вгодно було спасти віруючих через дурість проповіді. ...небагато хто мудрі за тілом, небагато хто сильні, небагато хто шляхетні. Але Бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих, і немічне світу Бог вибрав, щоб засоромити сильне, і простих світу, і погорджених, і незначних вибрав Бог, щоб значне знівечити, так щоб не хвалилося перед Богом жадне тіло" (Перше послання ап. Павла до корінфян, 1, 20–29). – Аби збагнути це першорядне свідчення для розуміння психології будь-якої моралі парiїв, прочитайте першу розвідку з мого "Родоводу моралі": в ній уперше розкрито протилежність між шляхетною мораллю і породженою ressentiment і безсилою помстою мораллю парiїв. Павло був найвидатнішим апостолом помсти...

– Який звідси висновок? Добре робитиме той, хто, читаючи Нового Заповіта, вдягне рукавички. Адже сила всілякого бруду, до якого підступаєш так близько, майже примушує до цього. Знати про перших християн – така ж непотрібна річ, як і знатися з польськими євреями, – і нема ніякої потреби хоч щось закидати їм: ті і ті однаково смердять... У Новому Заповіті я марно вишукував хоч одну симпатичну рису: там нема нічого, що було б вільним і добрим, щирим і справедливим. Людство в ньому навіть не ступило на перший щабель свого розвою, – там бракує інстинкту чистоти... В Новому Заповіті відчуваються самі лихі інстинкти,

і нема навіть смілості, щоб їх виявляти належним чином. Всюди боягузтво, на все заплющують очі, дурять самих себе. Після Нового Заповіту будь-яка книга вам здасться чистою: я, наприклад, одразу після Павла прочитав книжку чарівного і зухвалого жартуна Петронія, про якого можна сказати те, що писав Доменіко Боккаччо про Цезаря Борджа в листі до герцога Пармського: "e tutto festo" – отже, невмируще здорове, невмируще веселе і щасливе... А ті жалюгідні святенники прорахувалися якраз у головному: вони нападають на все, і те, чого вони торкнулися, таким чином уже відзначене. І хоч вони нападали, опоганити все ж не могли... Навпаки: це ж бо честь, якщо на когось нападалися "перші християни". І Нового Заповіта читаєш не без прихильності до того, що в ньому зневажається і цькується, – вже й не кажучи про "мудрість світа цього", яку марно намагався зганьбити зухвалий варивода своєю "дурнуватою проповіддю"... Адже від такого суперництва мали вигоду навіть фарисеї і книжники: певне, вони були чогось варті, якщо їх так несамовито ненавиділи. А "перші християни" ще зважувались обвинувачувати їх у лицемірстві! Та, зрештою, вони були привілейовані: цього досить, ненависть парії́в більше ніяких підстав не потребує. "Перший християнин", – боюся, що це, мабуть, уже й "останній християнин", якого я побачу на своїм віку, – бунтує проти всіх привілейованих, дослухаючись найниціших інстинктів, – він живе й бореться тільки за "рівноправність"!.. Та коли придивитися пильніше, то в нього й вибору не було. Якщо хочеш уважатись "обраним богом", – чи "храмом божим", чи "суддею ангелів", – то будь-який інший принцип вибору, скажімо, за справедливістю, величчю духу, мужністю й гордістю, красою і свободою серця, а чи просто "світом", буде лихом у собі... Мораль: кожне слово на вустах "першого християнина" – брехня, будь-який його вчинок – прояв інстинкту нещирості; всі його вартості й цілі шкідливі, але ті, кого він ненавидить, і те, що він ненавидить, має вартість... Християнин, а надто священик-християнин – це критерій вартості... Невже я ще маю казати, що в усьому Новому Заповіті є лиш одна постать, яку слід шанувати? Це Пілат, римський намісник. Сприймати поважно жидівську суперечку – ні, до цього він не дав себе намовити. На одного єврея більше або менше, – ну то й що?.. І шляхетна зневага римлянина, перед яким безсоромно надуживають слово

"істина", збагатила Новий Заповіт єдиним справді вартісним словом, яке водночас і критикує, і навіть знищує його: "Що є істина?.."

47

Ми примітні не тим, що ні в історії, ні в природі, ні поза природою не знайшли якогось іншого бога, а тим, що вшановуєм як бога те, що відчуваємо не "божественним", а жалюгідним, безглуздим і шкідливим, що вважаємо не просто помилкою, а злочином супроти життя... Ми заперечуємо бога як бога... І якби нам довели існування цього християнського бога, ми б у нього вірили ще менше. Бо ж deus qualem Paulus creavit, dei negatio[32]. Така релігія, як християнська, що ніде не торкається дійсності і що зразу падає, заледве хоч десь утверджується дійсність, напевне ж має бути смертельним ворогом "мудрості світу", тобто науці, і для неї всі засоби будуть добрі, щоб отруїти, оббрехати і знеславити всяке плекання духу, силу і певність у розв'язку моральних проблем, духовну велич, незворушність і свободу. "Віра" як імператив – це вето всій науці, – in praxi[33] брехня за всяку ціну... Павло збагнув доконечність брехні, отже, "віри"; згодом церква теж зрозуміла Павла. Той бог, якого винайшов Павло, бог, який "поганьбив" "мудрість світу" (власне, медицину і філологію, двох непримиренних ворогів будь-яких забобонів), насправді є тільки рішучою вигадкою самого Павла. Називати "богом" свою власну волю, thora, споконвіку притаманне іудеям. Павло прагнув "поганьбити" "мудрість світу": його ворогами були тямущі філологи й лікарі олександрійської школи, – їм він оголошував війну. Справді, не можна бути філологом і лікарем, не будучи водночас антихристиянином. Як філолог людина прозирає "священні книги", як лікар – фізіологічну ненормальність типових християн. Лікар каже: "незціленне", філолог – "шахрайство"...

48

А чи ви справді зрозуміли славнозвісну історію на початку біблії, – про те, як бог страшенно боявся знань?.. Ні, цього не зрозуміли. Ця par excellence священицька книга починається, як звичайно, найтяжчим

внутрішнім клопотом священиків: найдужче вони бояться лиш одного, отже, цього одного боїться бог...

Старий бог, чистий "дух", найчільніший священик, сама довершеність, походжав по своєму садочку, та все-таки знудився. А проти нудьги навіть богам воювати марно. Що ж він робить? Бог створює чоловіка, і той розважає його... Але, дивіться, чоловік теж існудився. Проте боже співчуття до єдиного лиха на весь рай не знає ніяких меж: він одразу створює інших тварин. Перша божа помилка: чоловік нудився і з тваринами, – він панував над ними, але не хотів бути "твариною", – отже, бог зробив жінку. І справді, нудьзі настав кінець, але й усьому іншому теж! Так, жінка – це друга божа помилка. "Жіноча натура така ж, як у змії", – це знає кожен священик, і кожен священик знає, що "будь-яке лихо у світ приходить від жінки". "Отже, від неї пішла й наука..." Лише завдяки жінці чоловік навчився їсти з дерева пізнання. Що ж було далі? Старий бог відчув пекельний страх. З'ясувалось, що чоловік – його найбільша помилка, він створив собі суперника, знання робить богорівним, – якщо людина здобуде знання, це ж буде погибель богам і священикам! Мораль: знання – це заборонене в собі, – тільки воно й заборонене. Знання – це перший гріх, зародок усіх гріхів, прабатьківський гріх. Оце й уся мораль. З цього вже й випливає: "Ти не повинен знати". Смертельний переляк не заважає богові бути тямущим. Як відборонитися від знань? Довгий час це було для нього головним питанням. Відповідь: геть людей із раю! Щастя й неробство схиляє до роздумів, а будь-яка думка – це зло... Людина не повинна думати. І "священик у собі" вигадав нужду, смерть, тягар вагітності, нестатки, старість, муки і передусім хвороби, – чудові способи боротьби проти знань! Нужда не давала людям думати... І проте! який жах! Пізнання громадилось далі, здіймалось до неба, відкидало богів у сутінь, – що робити? Старий бог винайшов війну, розділив народи, допустив, щоб люди навзаєм винищувались (священики завше потребували війни...). Була вже війна, – між іншим, чудова перешкода на шляху до знань, – але неймовірно. Пізнання, емансипація від священиків посувалася далі всупереч війнам. І старий бог ухвалив останнє рішення: "Людина здобуває знання, вже нічим не зарадиш, – отже, треба всіх утопити!.."

49

Гадаю, ви зрозуміли мене. Початок біблії з'ясовує всю психологію священиків. Священик боїться лиш одного: знань, здорових уявлень про причини і наслідки. Але наука взагалі процвітає лише за сприятливих обставин, – аби "пізнавати", потрібно мати час і надміру духу... "Отже, людей треба зробити нещасливими", – за всіх часів це було єдиною логікою священиків. Ви вже, мабуть, угадали, що, згідно з цією логікою, вступило до світу: "гріх". Проти науки, проти звільнення людини від священиків вигадали поняття провини і кари, ввесь "моральний світовий лад"... Людина повинна не роззиратися довкола, а самозаглибитись; вона не повинна розумно й обережно, як учений, дивитись на речі, вона взагалі нікуди не повинна дивитись, – адже мусить страждати... І страждати вона має так, щоб їй щомиті був потрібен священик. Геть тих лікарів. Людям потрібен спаситель. Уявлення про провину і кару, включно з ученням про "ласку", "спасіння" і "прощення" – суцільна брехня, за якою нема ніякої психологічної реальності, і її вигадали на те, аби людина не розуміла причинного зв'язку; це просто замах на поняття причини і наслідку! І це не удар кулаком або ножем, із чесністю в ненависті й любові! А замах, яким керують найполохливіші, найбільш підступні і ниці інстинкти! Це священицький замах! Підступ паразитів! Вампіризм блідого потаємного кровопивці!.. Коли в природних наслідків людських учинків відбирають їхню "природність" і, руйнуючи передумови всякого пізнання, запевняють, ніби вони мають діяти з допомогою таких примарних забобонних понять, як "бог", "дух", "душа", отже, виступати часто "моральними" наслідками – винагорода, кара, вказівка, виховний засіб, – то цим коять найтяжчий злочин проти людства... "Гріх" або, по-іншому, цю par excellence форму самонівечення людства винайшли на те, щоб унеможливити розвиток науки і культури, будь-який розвій та облагородження людства; священик запанував через те, що вигадав гріх...

50

Тут я теж не полишу психології "віри" і "вірних", аби, як завше, догодити самим тільки "вірним". І коли ще й сьогодні не бракує тих, що досі не знають, наскільки непристойно бути "вірним", – тобто символом decadence'у, зламаної волі до життя, – то завтра вони про це вже знатимуть. Мій голос долине навіть до глухих. Якщо я тільки добре розчув, то мені здається, що в християн є певний критерій істини, який називають "доказом сили". "Віра робить щасливим, отже, вона істинна". Тут відразу можна закинути, що саме ущасливлення не засвідчене, а тільки обіцяне, і щастя прив'язане до "віри": оскільки людина вірить, вона мусить бути щаслива... Але як об'являється, як засвідчує себе те, що священик обіцяє вірному в недоступному всякій перевірці "потойбічнім"? По суті, цей нібито "доказ сили" є знов-таки вірою в те, що обіцяне вірою неодмінно справдиться. І формула тут така: "я вірю, що віра робить щасливим, – отже, вона правдива". Ось ми й дійшли вже до кінця. Це "отже" саме absurdum[34] як критерій істини. Але, виказавши деяку поступливість, припустімо, що раювання таки досягалося (тобто його не тільки жадали і не тільки обіцяли трохи підозрілі вуста священиків): то чи було раювання, – або, технічніше, втіха, – хоч коли-небудь доказом істини? Настільки мало, що, коли, відповідаючи на питання "що таке істина?", зважають на насолоду, вона виступає мало не доказом зворотного, принаймні кидає щонайбільшу підозру на "істину". Втіха як доказ – це просто доказ утіхи, оце й усе, і навіщо за всяку ціну доводити, що правдиві судження дають більше втіхи, ніж не правдиві, і, корячись заздалегідь установленій гармонії, з необхідністю тягнуть за собою лише приємні відчуття? Досвід кожного, в кого сильний, глибокий дух, доводить протилежне. Адже кожен крок до істини виборюють, заради неї жертвують майже всім, до чого хилиться серце, всім, що люблять, усім, що підказує наша віра в життя. Для цього доконечна певна душевна велич: служіння істині – це найтяжча служба. Що значить бути справедливим у царині духу? – Це бути безжальним до свого серця, зневажати "прекрасні почуття", робити кожне "так" або "ні" справою сумління!.. Віра робить щасливим, – отже, одурює...

Віра за певних обставин дає раювання; ідея фікс раювання аж ніяк не справджується; ніяких гір віра не усуває, зате доволі наставляє їх там, де не було ніколи, – щоб у цьому переконатись, досить навідати божевільню. Священикові, щоправда, аж ніяк: адже він інстинктивно заперечує, що недуга – це недуга, а божевілля – це божевілля. Християнству не менш потрібні недуги, ніж, приміром, еллінізмові був потрібен надмір здоров'я; робити недужим – це правдива й прихована мета всіх спасенних церковних ритуалів. Та й що таке церква: хіба це не католицька божевільня, представлена як останній ідеал? Не земля як суцільна божевільня? Такі вірні, які ввижаються церкві, є типовими decadent'ами; доба, коли якийсь народ стає жертвою релігійної кризи, завше відзначається нервовими пошестями; "внутрішній світ" релігійної людини крапля в краплю нагадує "внутрішній світ" подразнених і виснажених; "найвищі" психічні стани, освячені церквою як найбільші вартості в світі, є різновидами епілепсії: in majorem dei honorem[35] церква проголошувала святими тільки божевільних або несосвітенних ошуканців... Одного разу я дозволив собі ввесь християнський покутно-спасенницький training[36] (нині в цьому найбільше вправляються в Англії) назвати folie circulaire[37], що, як звичайно, послідовно відтворюється на зумисне для цього й підготовленому, отже, цілком нездоровому грунті. По волі стати християнином не можна: у християнство не "навертаються", – для нього конечне бути хворим... І як же тоді ми, маючи сміліcть, щоб бути здоровим і навіть зневажати, мусимо зневажати релігію, яка навчає нехтувати тіло! Релігію, яка не хоче зректися забобонів про душу! Яка з недоїдання робить "заслугу"! Для якої здоров'я – ворог, диявол і спокуса, – їх треба подолати! Яка переконує, ніби в тілі, що вже скидається на труп, можна мати "досконалу душу", і для цього їй необхідно створити певну подобу "досконалості" – це бліда, недужа, придуркувата і мрійлива істота, так званий "святий". Святість – це просто низка симптомів зубожілого, виснаженого, незціленно занапащеного тіла!.. Християнство як європейська суспільна течія вже від початку заповідалося сукупним бунтом усіляких покидьків і приблуд (із християнством вони прагли допастися влади). Воно було не занепадом певної раси, а сукупним рухом розмаїтих елементів decadence'у, що збирались і сунули звідусіль.

Усупереч поширеній думці, християнство аж ніяк не породжене розкладом благородної античності, і сьогодні вже й не знати, як гримати на тих учених ідіотів, що й досі тримаються цих поглядів. Адже саме тоді, коли по всій imperium християнізувались нездорові й розбещені верстви парій, уже склався якраз протилежний тип – шляхетність у своїй найзрілішій і найкращій постаті. Запанували численні тлуми, демократизм християнського інстинкту одержав перемогу... Християнство не обмежувалось ні расово, ні "національно", воно зверталось до всіх знедолених і всюди знаходило прихильників. Основою християнства була rancune[38] недужих, інстинктивна зненависть до здоров'я і здорових. Усе добре, горде, зухвале і насамперед гарне кололо йому очі і різало вуха. І я знов пригадую неоціненні Павлові слова: "...немудре світу... і немічне світу... і простих світу, і погорджених, і незначних вибрав Бог". Це була формула, яка in hoc signo[39] знаменувала перемогу decadence'у. Бог, розп'ятий на хресті, – невже ви й досі не розумієте страхітливої підступності цього символу? – Кожен, хто страждає, хто висить на хресті, – божественний... Ми всі почеплені на хресті, отже, ми божественні... Тільки ми й божественні... Християнство перемогло й поховало всі шляхетні погляди, християнство й досі є щонайтяжчим лихом в історії людства...

52

Християнство є ще й запереченням будь-якого душевного гаразду, християнським може бути тільки недужий розум, і християнство стає на бік усяких недоумків і виголошує прокляття "духові", superbia[40] здорового духу. Оскільки недуга належить до суті християнства, то й "віра", цей типово християнський стан, має бути хворобою, а всі правдиві, наукові шляхи мусить відкинути й заборонити. Сумнів – уже гріх... Цілковита відсутність психологічної чесності в священика – це зразу впадає у вічі – є наслідком decadence'у, – треба поспостерігати істеричних жіночок і схильних до рахіту дітей, аби переконатись, наскільки послідовно інстинктивна нещирість, утіха брехати заради самої брехні, нездатність до прямих поглядів і вчинків є виразом decadence'у. "Віра" – це значить небажання знати, де правда. Священики

й усілякі боголюбці нещирі, тому що хворі: їхні інстинкти вимагають, щоб ніде не утвердилась істина. "Те, що робить недужим, добре, а все, що походить від повноти, від надміру, від сили, є злом", – так відчуває кожен вірний. Доконечність брехати – по цьому я впізнаю будь-якого присяжного теолога. Ще одна прикмета теолога – нездатність до філології. Під філологією у вельми широкому сенсі треба розуміти мистецтво добре читати – вміння вичитувати факти і не спотворювати їх інтерпретаціями, не жертвувати обережністю, терпінням і пильністю на догоду бажання зрозуміти. Філологія – це ephexis[41] інтерпретації, байдуже, чи йдеться про книжки, газетні новини, чи про погоду і факти людської долі, вже й не кажучи за "спасіння душі"... Те, як теолог, байдуже, в Берліні чи Римі, тлумачить "писане слово" або якусь життєву подію, наприклад, перемогу вітчизняних військ, натхненних осяйними Давидовими псалмами, завжди настільки сміливе, що філолог при цьому аж на стіни дереться. Де вже йому й братися за щось, коли боголюбці та інша швабська худоба, знай правлячи про "ласку", "провидіння", "покуту", прагнуть освятити "перстом божим" жалюгідну злиденність свого животіння в запічку! Треба мати хоч трохи духу, щоб не сказати пристойності, аби переконатись у цілковитій дитинності і негідності цих вигадок про таку неймовірну спритність божих пальців. І той бог, що має в тілі так мало побожності, бог, який вчасно лікує від нежитю або посилає порожню карету перед самим початком зливи, є настільки безглуздим богом, що його потрібно скасувати, навіть якщо він існує. Бог стає служником, вісником, листоношею, – коротше, словом для позначення найбезглуздіших збігів... "Боже провидіння", в яке сьогодні в "освіченій Німеччині" вірить мало не кожен третій, – найдошкульніший закид проти бога, бо сильнішого й вигадати годі. Хай там що, але це все-таки закид німцям...

53

Те, що мученик потверджує істинність якоїсь справи, думка настільки хибна, що я взагалі заперечую, ніби мученик хоч трохи наближається до істини. В тому, як мученик кидає світові в обличчя свою думку про істинність, одразу відчувається такий низький рівень

розумової справедливості, така тупість у розумінні "істини", що й потреби ніякої нема спростовувати його твердження. Істина – це не те, що в одного є, а в другого нема: бо ж так навіть селяни або апостоли з селян на кшталт Лютера могли б розважати про істину. Адже треба затямити: чим більше сумління проступає в царині духу, тим більшає скромності й розважності. Ніби й знання вже повне, та, однак, його лагідно відхиляють, аби пізнати річ ще й по-іншому. Слово "істина", як його розуміє кожен пророк, сектант, вільнодумець, соціаліст чи церковник, є лиш абсолютним потвердженням того, що вони ще й не бралися до плекання духу і боротьби з собою, які доконечні, щоб відкрити малу, навіть щонайменшу істину. Й до цього додам, вона стала спокусою... Переконання всіх ідіотів, жінок і народу, ніби справа, за яку хтось пішов на смерть (або навіть, як перші християни, улягли цілій пошесті гонитви за смертю), прибирає ваги, стала несказанною перешкодою духові перевірки й обачності. Мученики шкодять істині... Навіть сьогодні ті, зрештою, цілком нікчемні сектанти завдячують своє почесне ім'я лише жорстокості переслідувань. Що? Хіба справа набуває більшої вартості, коли за неї хтось віддає життя? Помилка, яка здобуває пошану, обростає спокусливим чаром: панове теологи, невже ви вірите, що заради вашої брехні ми дамо вам привід виробляти мучеників? Яке-небудь твердження заперечують тим, що просто не звертають на нього ніякої уваги, – так само спростовують і теологів... Саме це й було всесвітньо-історичною дурницею, яку коїли всі переслідувачі: справі своїх суперників вони надавали позірної почесності, дарували їм привабу і чар велико-мучеництва... Жінки ще й сьогодні падають навколішки, коли їх запевняють, ніби за них хтось розіп'явся на хресті. Хіба хрест – аргумент? Але про все це вже сказав своє слово той, кого вже кілька тисяч років потребує людство, – Заратустра.

На шляху, який вони долали, зоставались криваві сліди, а їхнє глупство навчало, ніби істинність потверджується кров'ю.

Але ж кров – найгірший доказ істини; кров затруює найчистіше вчення, обертає в божевілля й ненависть.

І коли хтось іде на вогонь заради свого вчення, то що ж він доводить? Істини якраз більше в тім, що той вогонь, власне, й породжує вчення (VI, 134).

54

Не давайте одурити себе: люди визначного духу завжди скептики. Заратустра – скептик. Свобода і сила могутнього й надмогутнього духу проступає в скепсисі. Люди, що мають переконання, аж ніяк не можуть визначати вартість, – отже, на них і зважати не треба. Адже переконання – в'язниця. Хто не дивиться навсебіч, той нічого не бачить під ногами: аби могти судити про вартість чи безвартісність, треба струсити собі під ноги сотні переконань, – лишити їх позаду... Дух, що прагне величі або тільки шукає для цього способу, доконечне робиться скептиком. Мати свободу від усіляких переконань притаманне сильним і неупередженим... Надмірні пристрасті, основа й сила їхнього буття, які ще ясніші і деспотичніші, ніж вони самі, впрягають до роботи ввесь їхній розум, а їх самих сповнюють нерозважності, надають їм смілості вдаватися навіть до нечесних засобів, а за певних обставин дарують іще й переконання. Переконання – це засіб: людина чимало досягає саме завдяки переконанням. Надмірні пристрасті вживають і споживають переконання, проте їм не коряться, – адже почувають себе панами. І навпаки: необхідність мати віру, спиратися на безумовні "так" і "ні", своєрідний – даруйте мені на слові – карлейлізм – це потреба слабких. Той, хто вірить, "вірні" будь-якого гатунку доконечне стають несамостійними, і вони вже не можуть бути метою для себе, взагалі не можуть висувати будь-які цілі. "Вірний" собі вже не належить, він може бути лише засобом, його мають використати, йому потрібно, щоб його використали. Інстинктивно він найдужче шанує мораль знеособлення, до неї його схиляє все: власний розум, і досвід, і пиха. Будь-яка віра – це лише прояв знеособлення і самовідчуження... Зважте, наскільки загалові потрібен регулятор, який би кожного зв'язував і зміцнював зовні; що примус – це найдосконаліше рабство – є першою й останньою умовою, щоб усі легкодухі, а надто жінки, почували себе гаразд; так само потрібно розуміти й переконання чи "віру". Для людей, що мають

переконання, вона служить хребтом. Багатьох речей не помічати, всюди виказувати скутість, бути наскрізь партійними, конче потребувати окулярів при оцінці будь-яких вартостей – ось те, що обумовлює існування таких людей узагалі. Але так виникає протилежність, антагоніст правдивості – істина... Вірному взагалі не можна зважувати власним сумлінням питання про "правдиве" й "неправдиве": якби в цьому вони були справедливі, це стало б для них смертю. Патологічна обумовленість світобачення перетворює переконаних на фанатиків – Савонароду, Лютера, Руссо, Робесп'єра, Сен-Сімона; це тип, протилежний сильному і нескутому духові. Але велична постава цих людей із недужим духом, цих епілептиків поняття впливає на юрбу, – фанатики мальовничі, а людство радше приглядається до манер, ніж прислухається до суджень.

55

Підступімось іще на один крок до психології переконань, психології "вір". Я вже давно замислювавсь над тим, чи переконання часом не лютіший ворог правди, ніж сама брехня ("Людське і надміру людське", 1, аф. 54 та 483). Цього разу я хочу поставити вирішальне питання: чи є взагалі якась різниця між брехнею і переконаннями? В те, що вона існує, вірить цілий світ, – але хіба є така дурниця, в яку б не вірив цілий світ? Будь-яке переконання має свою історію, пройшло певні стадії розвитку, намагалося звестись у тій або іншій формі, заходило в глухий кут: переконанням воно стало по тому, як довгий час іще не було ним і значно довший – навряд чи було ним. Що? А хіба серед цих зародкових форм переконання не може бути навіть брехні? Часом можна просто підставити особи: те, що в отцеві ще було брехнею, в синові вже стає переконанням. Тепер я скажу, що таке брехня. Це небажання бачити те, що видно, і небажання бачити так, як видно, – а брешуть при свідках чи без свідків – це не має ніякого значення. Найзвичайнішу брехню бачимо тоді, коли людина дурить себе; коли ж дурять інших, це радше виняток. Так ось це небажання бачити те, що видно, і небажання бачити так, як видно, є мало не першою передумовою всякої партійності: прихильники якоїсь партії доконечне стають брехунами. Наприклад, німецькі

історіографи переконані, ніби в Римі був деспотизм, а германські племена принесли у світ дух свободи, – так от, є різниця між цим переконанням і брехнею? То чи треба тоді дивуватися, що всі партії, як і німецькі історики, інстинктивно вдаються до гучних слів про мораль, – і вона, мабуть, тільки тому існує, що завше доконечна прихильникам будь-якої партії. "Це наше переконання, ми ознаймуємо його перед цілим світом, ми ним живемо і заради нього помремо, – шануйте насамперед усіх, хто має переконання!" Такі речі я чув навіть із вуст антисемітів. Любі мої панове, навпаки! Антисеміт аж ніяк не стане пристойнішим від того, що брехатиме, спираючись на принципи... Священики, які в цьому вправніші, чудово розуміли, що можна закинути переконанням, отже, брехні, яка, простуючи до мети, спирається на принципи, – й через те перебрали єврейську мудрість і почали спиратися на уявлення "бог", "божа воля", "боже одкровення". Навіть Кант зі своїм категоричним імперативом вийшов на той же шлях: розум його був практичний. Він стверджував, ніби є речі, про істинність чи неістинність яких людина судити не може; всі високі питання, всі найважчі проблеми вартості виходять за межі людського розуміння... Збагнути межі людського розуму – ось де правдива філософія... Навіщо бог дає людям одкровення? Хіба він робив би щось зайве? Сама людина нітрохи не може знати, де зло, а де добро, і тому її научає господь, звістує свою волю... Мораль: священики не брешуть, і там, де священик щось стверджує, питання "правдиве" чи "неправдиве" не постає взагалі: те, про що він говорить, брехати не дозволяє. Бо для того, аби брехати, треба зуміти визначити, де правда. Та якраз цього люди й не можуть, натомість священику все вкладає в уста господь. Такий священицький силогізм притаманний не самим іудеям чи християнам: право на брехню і мудрість "одкровень" належить усьому священицькому поріддю – і священикам decadence'у, і поганським жерцям (погани – це всі, хто потверджує життя, всі, чий "бог" схвалює всю людську поведінку). А "закон", "божа воля", "священна книга", "натхнення" – це лише слова, що позначають умови, за яких священик дістається влади і які допомагають її втримати; ці поняття бачимо в основі всіх священицьких організацій, усіх священицьких і філософсько-священицьких систем панування. "Свята брехня" була і в Конфуція, і в "Законах Ману", і в

Магомета, і в усієї християнської церкви, – не бракувало її і в Платона. Вислів "Ось де істина", хоч би де він лунав, означає одне: священик бреше...

56

Зрештою підступаємо й до питання, заради чого брешуть. Відсутність "святої" мети у християнства – ось мій закид усім його засобам. Адже цілі його лихі: затруїти, знеславити і заперечити життя, зневажити тіло, позбавити гідності й понівечити людину, завівши поняття "гріх", – отже, його засоби теж лихі. З цілком протилежними почуттями я читав книгу "Законів Ману" – незрівнянно високу й духовну працю; навіть просто згадати її разом із біблією буде гріхом проти духу. Ви, мабуть, одразу здогадалися: та книга спирається на правдиву філософію й увібрала в себе філософію, а не забобонне й смердюче іудейство рабинів, – тут навіть найрозбещеніші психологи матимуть над чим помізкувати. Не забувайте головного, принципової відмінності від біблій усякого гатунку: з допомогою тієї книги шляхетні стани, філософи і воїни, панують над юрбою; всюди підносять шляхетні вартості, відчувається довершеність, ствердження буття, переможна вдоволеність життям і собою, – в тій книзі ясніє усміхнене сонце. Все те, на що виливає свою бездонну ницість християнство, – приміром, виховання, жінку, шлюб, – тут трактують поважно і шанобливо, з довірою й любов'ю. Власне, як можна давати в руки дитині чи жінці книгу, в якій є такі ниці слова: "Щоб чинити розпусту, хай кожен має собі дружину, і кожна має собі чоловіка... ліпше вже одружитись, ніж мучитись хіттю"? І як можна бути християнином, коли теза про immaculato conceptio[42] так довго охристиянювала, тобто спаплюжувала народження людини?.. Я не знаю жодного іншого твору, де б говорилося про жінку так багато добрих і ніжних слів, як у книзі "Законів Ману"; сиві мудреці і святі, що написали її, володіли, мабуть, і досі неперевершеним мистецтвом бути люб'язними з жінками. "Жіночі вуста, – писали вони, – дівочі груди, дитяча молитва і дим від пожертви завше чисті". Ще одне місце: "Нема нічого чистішого під сонцем за тінь корови, повітря, воду, вогонь і дівочий віддих". А тепер останнє, –

мабуть, це також свята брехня: "Всі отвори тіла вище пупа – чисті, всі, які нижче, – нечисті. Тільки в дівчат усе тіло чисте".

57

Про несвятість християнських засобів довідуємось, немов зловивши злочинця in flagranti[43], скоро лиш почавши порівнювати християнську мету з цілями, поставленими в книзі "Законів Ману", – якщо тільки належно освітити цю разючу протилежність цілей. І критикові християнства нічого не зостається, як зробити його гідним зневаги. Книга законів, подібна до книги "Законів Ману", постає так, як і кожен поважний кодекс законів: вона підсумовує досвід, мудрість і практичну мораль сотень років, вона завершує і вже нічого не створює. Передумовою такої кодифікації є думка, що спосіб, яким надають авторитету повільно й тяжко вибореній істині, грунтовно відрізняється від тих способів, які доводять її. Книга законів не розповідає про попередню історію законів з усіма її потребами, підставами й казуїстикою: адже це приглушило б імперативний тон, ослабило б те грізне "ти мусиш", яке є передумовою послуху. Саме в цьому й полягає проблема. Коли народ сягне певного щабля розвитку, створена ним глибоко продумана пам'ятка, що підсумовує минуле й прозирає в майбутнє, вважає вже виробленим і завершеним той досвід, за яким треба, – отже, можна, – жити. Мета її в тому, щоб зібрати якомога багатший і поживніший урожай з доби проб і гіркого досвіду. Отож тепер насамперед треба застерегти, щоб надалі вже не робили ніяких спроб, і подбати, аби нинішня минуща система вартостей, доказів, вибору і критичних поглядів на вартості тяглася in infinitum[44]. І тому перед людиною ставлять подвійні мури: спершу одкровення, які звістують, що мудрість тих законів аж ніяк не людського походження, що не було ні довгих пошуків, ні болючих помилок, а як дарунок, як чудо їх без усякої історії в повній і довершеній формі оповів господь... По-друге, традиція, яка стверджує, що закон існує з прадавніх часів і було б непошаною, злочином проти предків сумніватись у ньому. Авторитет законів обґрунтовують двома тезами: бог дав закони і предки жили по цих законах. Вищий сенс такої процедури полягає в тому, щоб

свідомість мало-помалу відступала перед життям, яке визнали правильним (спираючись на незмірний і ретельно просіяний досвід); так досягається цілковитий автоматизм інстинктів – передумова будь-якої майстерності, будь-якої довершеності в мистецтві жити. Коли постає книга законів, як от "Закони Ману", значить народ обертається в майстра, стає довершеним, може пишатися, що вже володіє недосяжним мистецтвом жити. Для цього життя треба зробити несвідомим: ось де мета всякої святої брехні. Ієрархія каст, цей найвищий, панівний закон, є тільки санкцією порядку, що існує в природі, найзначущою природною законністю, яку не скасує ніяка сваволя, ніяка "сучасна ідея". В будь-якому здоровому суспільстві з'являються, взаємно зумовлюючи один одного й хилячись у розбіжні боки, три фізіологічні типи, і кожен із них потребує своїх гігієнічних заходів, має власне поле роботи і притаманні тільки йому почуття довершеності і майстерності. Природа, а не Ману, розділила людей на тих, у кого могутній дух, на тих, у кого міцне тіло і незламна вдача, і на третіх – пересічних людців, що не вирізняються з загалу ні духом, ні тілом. Цих останніх найбільше, а перші – це обранці. Найвища каста, – я назву її Нечисленні, – як цілком довершена, має привілеї меншості: право представляти на землі щастя, красу і добро. Тільки духовним людям можна наблизитись до краси, осягнути прекрасне, лише їхня доброта не стає слабкістю. Pulchrum est paucorum hominum[45] доброта – це привілей. І не може бути нічого невластивішого їм, як бридкі манери, або хоч крапля зневіри, око, яке гурочує, або навіть обурення, що світ не такий, як їм хочеться. Обурення, як і зневіра, – привілеї парій. "Світ довершений, – так проголошує інстинкт духовніших, інстинкт ствердження, – недосконалість, усе, що нижче від нас, будь-яка відстань, пафос відстані і навіть парії – складники цієї досконалості". Як найсильніші, духовні люди знаходять своє щастя там, де решта подибує згубу: в лабіринті, в безжальності до себе й до інших, у спокусі: їхня втіха – у самопримусі, аскетизм стає в них натурою, потребою, інстинктом. Важкі завдання – це їхній привілей; бавитись із труднощами, перевершувати решту – відпочинок... Пізнання – це форма аскетизму. Такі люди найгідніші пошани, – і це нітрохи не виключає, що вони ще й найвеселіші, і найлюб'язніші. Вони владарюють не тому, що їм хочеться,

а тому, що це їхня природа: другими вони бути не можуть. Тепер про других: це охоронці права, наглядачі за порядком і безпекою, шляхетні воїни й насамперед державець як найчільніший полководець, суддя і запорука дотримання законів. Другі – це виконавці найдуховніших, їхнє найближче оточення, яке перебирає на себе всю грубу роботу врядування, – їхній почет, права рука, їхні найліпші учні. І, повторюю, в цьому всьому нема ніякої сваволі, нічого "штучного"; якраз штучним є всякий інакший устрій, коли природу затавровують ганьбою... Ієрархія каст, підпорядкованість є лиш проявом найвищого закону самої природи; поділ на три типи доконечний для існування суспільства, для розвитку вищих і щонайвищих типів, – нерівноправність є першою передумовою існування будь-якого права взагалі. Право – це привілей. Живучи так, як йому належить, кожен має свої привілеї. І не треба недооцінювати привілеїв пересічної верстви. Життя чим вище, тим суворіше, – підбирається холод, зростає відповідальність. Висока культура подібна до піраміди: вона може стояти тільки на широкій основі, її найпершою передумовою є згуртована, сильна і здорова пересічність. Ремесло, торгівля, рільництво, наука, більша частина мистецтва – одне слово, вся виробнича царина обходиться вкрай мізерною мірою жадань та вміння: адже вони радше винятки, а притаманний посереднім людям інстинкт опирається як аристократизмові, так і анархізмові. І те, що людина задовольняє громадські потреби, перетворюється на коліщатко, на функцію, призначено самою природою: не суспільство, а те щастя, яке тільки й приступне більшості людей, перетворює їх на розумні машини. В пересічних і щастя пересічне: це вправність у чомусь одному, спеціалізація природного інстинкту. І людям могутнього духу аж ніяк не личить вбачати в пересічності якийсь докір собі. Адже саме вона є першою необхідною умовою утворення винятків, нею зумовлюється висока культура. І коли виняткові люди саме до пересічних ставляться делікатніше, ніж до себе і своєї рівні, то це не просто щира люб'язність, – це їхній обов'язок... Кого я найдужче ненавиджу з-поміж усього сучасного бидла? Соціалістичну потолоч, апостолів черні, які заганяють у могилу інстинкти й утіхи робітництва, його сумирне буття і вдоволеність, – вони його роблять заздрісним, навчають помсти...

Несправедливість полягає не в нерівності прав, а в зазіханнях на "рівноправність"... Що таке лихо? Але ж я вже казав: усе, що породжене недолугістю, заздрістю, помстою. Анархіст і християнин – одного кореня...

58

Насправді брехня буває різна: часом брешуть, аби оберегти, а часом – аби зруйнувати. Християнина й анархіста можна цілком ототожнити: їхні наміри та інстинкти спрямовані лише на руйнування. Щоб довести це твердження, досить зазирнути в історію: там ми знайдемо разючі й огидні потвердження. Можемо також розглянути релігійне законодавство, яке, прагнучи створити найліпші умови для розквіту життя, намірялось "увічнити" досконалу суспільну організацію, – натомість християнство вбачало свою місію в зумисному зламі тієї організації, що була запорукою життєвого розквіту. Там розум, здобутий за довгі роки спроб та блукання в пітьмі, вживався для щонайменших потреб, – зате й збирали якомога багатший, щедріший і пишніший урожай, а тут навпаки: миттю затруїли врожай... За найтяжчих обставин, – адже гірших не було й донині, – imperium Romanum, ця найвидатніша організаційна структура, проти якої всі попередні й наступні державні форми виглядали невиробленими, тупими і дилетантськими, виступала як aere perennius[46], – і ті святі анархісти на те й набрались "побожності", аби зруйнувати "світ", отже, imperium Romanum, доки зітруть її на порох, доки германці та інші харцизи стануть у ній господарем. І християнин, і анархіст – decadent'n: обидва здатні лише руйнувати, затруювати, засмучувати, висисати кров; інстинктом обидва до смерті ненавидять усе випростане, величне, тривке – все, що заповідає майбутнє. Християнство стало вампіром imperium Romanum: воно миттю понищило незмірні здобутки римлян, що збудували підмурки великої культури, почалась інша доба... Невже ви досі не зрозуміли? Imperium Romanum, – яку ми знаємо, про яку можемо дізнатися ще більше з історії римських провінцій, – цей дивовижний і величний шедевр був лише початком, будівництво було розраховане на тисячі років, – але ж і досі нічого не спорудили і вже навіть не мріють

збудувати в такому ж вимірі sub specie aeterni![47] Ця організація була досить міцна, щоб витримувати поганих імператорів: для таких структур випадкова роль окремих осіб нічого не важить – це перший принцип будь-якої визначної архітектури. Але була заслабка, щоб опиратись найрозбещенішій розпусті – християнам... Ці потаємні хробаки, прикрившись туманом, пітьмою і двозначними словесами, підкралися до кожного, щоб виссати повагу до правдивого, взагалі всі інстинкти, спрямовані в реальність; зграя боязких, жінкоподібних і солодкавих людців мало-помалу відвернула від тієї незмірної будівлі "душі", – отже, ті вартісні, шляхетні і чоловічі натури, які долю Риму вважали своєю власною справою і, відчуваючи гордість, переймалися нею всім єством. Святеницьке лицемірство, потаємні збіговиська, похмурі уявлення, як-от: пекло, жертва невинного, unio mystica[48] в обряді пиття крові, а насамперед поволі роздмухуване полум'я помсти, помсти парії в – саме така релігія стала володарем Риму, хоча ще Епікур оголошував війну її преекзистенціальній формі. Аби збагнути, проти чого боровся Епікур, почитайте Лукреція: Епікур засуджував не поганство, а "християнство", отже, занапащення душ провиною, поняттями кари і безсмертя. Він виступав проти потаємних культів, того своєрідного латентного християнства: правдивим спасінням у ті часи було спростування ідеї безсмертя. Епікур переміг, у Римській імперії кожна пристойна людина була епікурейцем, – аж тут об'явився Павло... Павло – це геніальне втілення ненависті парії в проти Риму, проти "світу"; це жид, вічний жид par excellence... Він здогадався, що з допогомою нечисленної християнської секти, яка відчахнулася від іудейства, можна роздмухати "світову пожежу", що, взявши символом розіп'ятого бога, можна згуртувати в могутню силу всіх потаємних ворохобників, усю потолоч, усіх спадкоємців анархічних розрухів у країні. "Спасіння прийде з Ізраїлю". Християнство було немов закляття, яке розбивало всі потаємні культи, – наприклад, Осіріса, Великої Матері, Мітри, – і водночас усотувало їхню силу. Саме в цьому Павлова геніальність. І його інстинкт був настільки певний, що він із безжальним насильством над правдою вклав уявлення, якими чарували ті релігії парії в, у вуста "спасителя", якого сам же й вигадав, – і не тільки у вуста: він його зробив таким, що перед ним схилилися навіть жерці культу Мітри... Це було його

перероджeння; він збагнув: аби знецінити "світ", аби над Римом запанувала примара "пекла", а життя було погублене "потойбічним", необхідна віра в безсмертя... Нігіліст і християнин: ми поєднуємо ці слова аж ніяк не випадково...

59

Змарновані всі здобутки античності: я не знаходжу слова, щоб висловити те, що відчуваю, коли згадую про таке страхіття. І зважте, що ті здобутки були тільки готівлею, лише гранітними підмурками несхитної самосвідомості для майбутнього тисячолітнього будівництва, – змарнована вся мудрість античності!.. Навіщо були греки? Навіщо римляни? Адже вже визріли всі передумови розвитку високої культури, сформувались усі наукові методи, постало величне незрівнянне мистецтво добре читати – передумова будь-яких культурних традицій і єдності науки; природознавство, залучивши математику й механіку, вже вийшло на найширший шлях; розуміння фактів – остання і найвартісніша наука – вже мало свої школи, ба навіть уже сотні років традиції! Ви розумієте, що це? Вже винайшли все істотне, аби добре посувалася робота: адже методи – про це й десять разів треба казати – це те істотне, що здобувається найважче, те, чому найдовше опираються звичаї і лінощі. Нескутий погляд на дійсність, делікатні руки, терпіння і поважність у найменшому, повна справедливість пізнання – те, що, роблячи неймовірні зусилля над собою, бо ж у нашому тілі й досі є залишки всіх поганих, отже, християнських інстинктів, – ми сьогодні здобуваємо знову, тоді вже було досягнуте! Більш ніж дві тисячі років тому! І додайте сюди добрий такт та витончений смак! І не було й сліду дресирування розуму! І нічого подібного до "німецької" освіти з її хамськими манерами! Все проступало в тілі, у звичаях, в інстинктах, – одне слово, в реальності... І все змарноване! За хвилю зостався тільки спогад! Греки! Римляни! Шляхетність інстинктів, нехибний смак, методичні дослідження, геніальність організації і врядування, віра, прагнення забезпечити людству майбутнє, завзяття й очевидне потвердження всього, що звалось imperium Romanum, величний стиль, притаманний не тільки мистецтву, а й усій реальності, істині і самому

життю... І все це не розтрощене вмить якимось природним катаклізмом! Не розтоптане важкою ходою германців або інших племен! А зганьблене невидними, хитрими і підступними недокрівними вампірами! Не переможене, а виссане!.. Запанувало потаємне жадання помсти й дріб'язкова заздрість! Усе нікчемне, страдницьке, лихе – ціле гетто людської душі – враз вибралось нагору. Ви лишень почитайте якого-небудь християнського агітатора, приміром, блаженного Августіна, – збагнете, почуєте, що за нечисті людці почали тоді всім заправляти. Цілком помиляються ті, хто припускає, ніби у ватажків християнського руху не було ніякого розуму, – ні, отці церкви були дуже розумні, розумні аж до святості! Я ж їм закидаю зовсім інше. їх занедбала природа: забула їм дати скромний посаг із пристойних, порядних і чистих інстинктів... Між нами кажучи, їх навіть не можна назвати чоловіками. І коли іслам зневажає християнство, то має в цьому абсолютну слушність: іслам заснували таки чоловіки...

60

Християнство занапастило нам здобутки античної культури, а згодом занапастило й здобутки культури ісламської. Розтоптали (вже й не кажу якими ногами) дивовижний і, по суті, близький нам іспано-мавританський культурний світ, що, як і Рим, і Греція, розвивав почуття і викохував смак... Навіщо? Бо ж він зародився завдяки шляхетним, чоловічим інстинктам, потверджував життя, та ще й укупі з усією небаченою і вишуканою мавританською пишнотою!.. Хрестоносці згодом звоювали те, перед чим годилось би простертись у поросі: культуру, проти якої навіть наше дев'ятнадцяте сторіччя видається вкрай убогим і "запізнілим". Щоправда, їм кортіло мати здобич: адже Схід був багатий... Але відкиньмо упередженість! Хрестові походи – це просте найогидніше піратство! Німецька аристократія, – по суті, вікінги, – потрапила у свою стихію: церква чудово розуміла, чим можна здобути німецьке дворянство... Німецька шляхта завше була "швейцарцями" церкви, завше служила найлихішим церковним інстинктам, – зате ж мала добрячу платню... Саме завдяки німецьким мечам, німецькій крові і смілості церква стала на смертельний двобій з усією земною

шляхетністю! І тут постає ціла купа болючих питань. Німецька аристократія майже не згадується в історії високої культури, і ви, мабуть, уже відгадали причини... Це християнство і алкоголь – чинники, які занапащують найдужче... Зрештою, в тім, визнавати іслам чи християнство, прихилятись до арабів чи євреїв, нема вже свободи вибору. За нас вирішили, права вибирати вже немає ніхто. І байдуже, парія ви чи ні... "Вести нещадну боротьбу проти Риму! Бути в мирі і дружбі з ісламом", – так відчував, так діяв визначний вільнодумець, єдиний геній з-поміж німецьких імператорів Фрідріх II. Що? Невже німцеві, щоб мати пристойні почуття, неодмінно потрібно бути вільнодумцем чи генієм? Я не розумію, як німці ще можуть визнавати себе християнами...

61

А тут треба згадати ще й те, що для німців незмірно болючіше. Німці занапастили Європу, знищивши її останні значні культурні здобутки, – погубили Відродження. Ви, зрештою, розумієте чи хоч прагнете зрозуміти, що таке Ренесанс? Це переоцінка християнських цінностей, геніальна спроба, залучивши всі інстинкти і засоби, встановити протилежні, шляхетні вартості... Відтоді вже ніякої війни не відбувалося, тільки Ренесанс поставив питання так рішуче, і, до речі, це й моє питання... Ба навіть більше: вже ніколи не було такого принципового, прямого і навального наступу, та ще й на самісінький ворожий осередок! Напали у вирішальному місці, на самий осідок християнства, щоби там посадити на троні шляхетні вартості, зробити їх інстинктами, найглибшими потребами й жаданнями тих, хто сидів там досі... І в барвистім сяєві неземного чару мені ввижається можливість: здалося, ніби вона заясніла ніжною і витонченою красою, постала як шедевр, настільки божественний, немов надихав його сам диявол, – і тисячі років людство марно чекатиме, щоб така можливість повторилася; мені привиділось таке пишне і водночас напрочуд парадоксальне видовище, що всі олімпійські боги зайшлися б безсмертним реготом: Цезар Борджа – римський папа... Ви зрозуміли мене?.. Так, це була б перемога, якої нині жадаю я сам: християнство було б повалене! А що ж воно сталося?

До Риму добувся Лютер, німецький чернець. І в Римі, прагнучи помсти й керуючись усіма інстинктами жалюгідних попів, цей чернець повстав проти Ренесансу... Замість із глибокою вдячністю збагнути те неймовірне, що відбувалося, – поразку християнства в його осідку, – він, поглянувши на видовище, лише підживив свою ненависть. Релігійна людина думає тільки про себе. Лютер побачив, що занапастили папство, тоді як насправді, – це й сліпий би побачив, – відбувалося геть протилежне: старе занапащення, peccatum originale, християнство вже не сиділо на папському троні! Там умостилося життя! Життєві радощі й перемоги! Величезне потвердження всього високого, гарного, сміливого!.. І Лютер відновив церкву: він пішов у наступ... Відродження не мало ніякого сенсу, воно теж змарнувалося. Ох, ці, німці, як дорого вони нам обійшлися!

Марнувати все – незмінне діяння німців. Реформація, Лейбніц, Кант і так звана німецька філософія, війни за "свободу", держава – це щоразу марнування вже створеного, нищення неповторного... Німців я вважаю своїми ворогами: зневажаю в них будь-яку нечистість уявлень і вартостей, тремтіння перед кожним справедливим "так" і "ні". Вже майже тисяча років, як вони заплутують і перекручують усе, чого торкнуться руками, – таж Європа завдячує їм половину своїх хвороб! – на їхньому сумлінні лежить найбрудніший – незціленний і неспростовний – різновид християнства: протестантизм... Якщо людство не дасть ради християнству, то завинять у цьому німці...

62

Я вже підійшов до кінця і проголошую свій вирок. Я засуджую християнство, я підношу проти християнської церкви найстрашніше з усіх обвинувачень, які будь-коли лунали на землі. Я вважаю його найогиднішим розбещенням, яке лише можна уявити, і примічаю в ньому потяг якомога розбещувати й далі. Християнська церква занапащує все, чого торкнеться: знецінює будь-яку вартість, перетворює правду в брехню, справедливість – у душевну ницість. А дехто ще зважується нагадувати мені про її "гуманні" благословення!

Усувати халепи і притуги суперечить її розумінню вигоди: адже вона живе з тих притуг і, щоб увічнити себе, сама їх і створює... Приміром, хробак гріха: саме цією халепою церква насамперед збагатила людство! Гасло "рівності душ перед богом" – цей привід для rancunes усіх ниць людців, ця брехня, що, розлетівшись, немов вибухівка, врешті породила революцію, сучасні ідеї й підготувала падіння всього громадського порядку, – була християнським динамітом... "Гуманні" благословення християнства! Humanitas[49] обернули на її протилежність, на вміння ганьбити себе, прагнення брехати за всяку ціну, на огиду й зневагу до всіх добрих і справедливих інстинктів! Такими я бачу ці благословення християнства! Паразитизм є суттю всіх церковних діянь; зі своїм недокрів'ям та ідеалами "святості" церква засушує життя, висисає кров, позбавляє любові і надії; "потойбічне" – це лише спосіб заперечувати будь-яку реальність; хрест – розпізнавальний знак найпотаємнішої змови, що будь-коли існувала на землі, – змови проти здоров'я, краси, пристойності, смілості, духу, душевної доброти, – отже, проти самого життя...

Це споконвічне обвинувачення християнства я прагну написати на всіх мурах, які тільки є у світі, – і літери в мене такі, що навіть сліпі прозріють... Я ненавиджу християнство як велике прокляття, як найтяжчу й найгіршу погубу, як інстинкт нелюдської помсти, що не цурається й найбільш отруйних, таємних, підступних і ниць засобів, – я ненавиджу його як незнищене ганебне тавро на всьому людстві!..

А люди рахують час від отих dies nefastus[50], якими й розпочалось усе лихо, – від першого дня християнства! А чи не ліпше рахувати від останнього? Віднині? Зробити переоцінку всіх цінностей!..[51]

notes

Примітки

1

Крик "I-A" співзвучний з німецьким "ja", тобто "так" . (Тут і далі присітки перекладачів)

2

Музичне позначення в єврейських псалмах, співзвучне з виразом у тюрінгському діалекті. Означає кінець, завершення.

3

Широта (фр.)

4

Мужність (іт.)

5

Занепад (фр.)

6

Первородний гріх (лат.)

7

Машину (латин.)

8

Симпатичних нервів (латин.)

9

Шалу (фран.)

10

Достеменним (латин.)

11

З погляду Спінози (латин.)

12

Абсолют (латин.)

13

Духотворець (латин.)

14

Спиртного (латин.)

15

Злістю (фран.)

16

Вільнодумства (фран.)

17

Спонука (латин.)

18

Неперевершеному (латин.)

19

В історії (латин.)

20

Рештками (латин.)

21

У психології (латин.)

22

Особливість (латин.)

23

Середовище (фран.)

24

Неодмінну прикмету (латин.)

25

Великий майстер іронії (фран.)

26

Дотепності (фран.)

27

Владний (фран.)

28

Римської імперії

29

Паскуд (фран.)

30

Глупотою (фран.)

31

Останній доказ (латин.)

32

Бог, створений Павлом, заперечує Бога (латин.)

33

На практиці (фран.)

34

Безглуздя (латин.)

35

Аби множилась слава господня (латин.)

36

Тренінг, вправляння (англ.)

37

Наворотним безумством (фран.)

38

Лють (фран.)

39

Суттю своєю (латин.)

40

Вищості (латин.)

41

Мистецтво (латин.)

42

Непорочне зачаття (латин.)

43

На гарячому (латин.)

44

В нескінченність (латин.)

45

Добре лише нечисленним (латин.)

46

Тривкіша міді (латин., з Горація)

47

З погляду вічності (латин.)

48

Містичне єднання (латин.)

49

Гуманність (латин.)

50

Несприятливих днів (латин.)

51

Роботу над "Жаданням влади" Ніцше розпочав у вересні – жовтні 1888 року і встиг написати тільки передмову й першу частину книги. Наступні книги (ймовірно три) через тяжку хворобу так і не були написані.